

Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe

Cağfer KARADAŞ*

Özet

Makalede dindarın dine yabancılaşması veya dinin özünden ve özgünlüğünden sapması anlamına gelen bid'at ve hurafe konuları ele alınmıştır. Bu iki hususun tam olarak bilinebilmesi için de öncelikle dinin özünü ve özgünlüğünü temsil eden sünnete yer verilmesi gereği açıktır. Sünnet özellikle anlam çerçevesi ve oluşum süreci noktasından ele alınırken bid'at ve hurafe mana ve mahiyetlerinin yanı sıra ortaya çıkış nedenleri noktasından da incelenmiştir. Ayrıca çoğu zaman birbirine karıştırılan hurafe ile bid'at arasındaki farklara dikkat çekilmiştir. Bu çalışmayla dinin özgünlüğünü temsil eden sünnet ile yabancılaşmayı temsil eden bid'at ve hurafe arasındaki temel ayrımı ortaya koymak hedeflenmiştir.

Bid'ah and Superstitions as Tools of Alienation from Religion

Abstract

Bid'ah and superstitions, which means deviation from essence of religion, is the topic of this article. In order to understand this point truly, it essential to focus on Sunnah, which represent essence of religion. Bid'ah and superstitions are evaluated in terms of their origins and meanings. Besides, differences between bid'ah and superstitions are highlighted in this article. In this study, aim is to differentiate Sunnah, essence of religion, and bid'ah and superstitions, representations of alienation.

GİRİŞ

Dinin doğru uygulamasının yanı sıra yanlış uygulamaları da kuruluşundan itibaren ola gelmiştir. Hz. Peygamber döneminde bu uygulamalar vahiy desteği ve ismet sıfatı zırhı ile önlenmiştir. Ancak Hz. Peygamber'den sonra bu iki engelleyici unsurun olmaması, bu tür yanlış uygulamaların önüne geçilmesini zorlaştırmıştır. Her ne kadar sahabe, tabiin ve tebe-i tabiîn dönemlerinde Hz. Peygamber'e

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, caferkaradas@hotmail.com, (0224) 243 10 66.

zamansal yakınlık dolayısıyla bu tür uygulamalarla etkili mücadele edilmişse de, devam eden süreçte aynı başarının yakalandığı söylenemez. Bu tür yanlış uygulamaların önüne geçmek için insanlar bu üç nesil içinden güvendikleri alimlere tabi olmak suretiyle bir mezhep şemsiyesi altında bulunmayı tercih etmişlerdir. Onların bu tercihi tam da Hz. Peygamber'in uyguladığı şekliyle İslamiyeti yaşamak ve yaşatmak içindir. Bunun adına sünnet denmiş, bunun dışındaki yollara ise bid'at veya hurafe adı verilmiştir. Sünnet, dinin doğru uygulaması iken bid'at din adına veya dindarlık adına dinde sapma meydana getirmektir. Bu anlamıyla bid'at müntesibin kendi dinine yabancılaşması veya dinin özünden uzaklaşması ve özgünlüğünü yitirmesi anlamına gelmektedir. Bid'at ve hurafenin tanınması öncelikle sünnetin mana ve mahiyetinin tanınmasına bağlıdır.

SÜNNET

Sünnet'in ilim dallarına ve zihniyet gruplarına göre çeşitli tarifleri yapılmıştır. Hadisçilere göre sünnet, "Hz. Peygamber'in söz, fiil, onay ve tavırlarından (kavl, fiil ve takrir) ibarettir. Bu tarife Allah Resulü'nün peygamberlik öncesi söz ve işleri de dahil edilir. Fıkıh usulü alimleri sünneti, "şer'î delil olmaya elverişli söz, fiil ve takrirler"; fıkıhçılar ise "farz ve vacip dışındaki dinî hükümler" şeklinde tanımlarlar. Bunların dışında, "Hz. Peygamber'in yaşayış şekli", "ilk Müslümanların Hz. Peygamber'den tevarüs ederek tuttıkları yol" ve "Hz. Peygamber tarafından bildirilen her hüküm" şeklinde sünnet tarifleri de bulunmaktadır.¹

Uygulamanın öne çıkarıldığı tarife göre Sünnet "Kur'an-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından ortaya çıkan esaslardır."² Bu tarifi Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine uygun gelecek uygulamalar şeklinde anlamak daha uygun düşer. Ancak buna, dinin başta itikat alanı olmak üzere nazari tarafını da hesaba katarak *sonraki nesillerin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerine uygun sözlü beyanlarını* da ilâve etmek gerekecektir. Çünkü sonraki devirlerde insanların, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden hareketle düşünce ve uygulama modelleri geliştirdikleri bir gerçektir.

¹ bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İstanbul 2006, "Sunnet" md.

² Aydın, *Hadis İstihlaları*, "sunnet" md.

Kur'an ile irtibatı söz konusu olduğunda sünnet, Peygamberimizin Kur'an'ı açıklaması ve hayatın akışı içinde uygulamasıdır. Dolayısıyla sünnet, Kur'an'dan bağımsız değildir. Bu anlamda Kur'an da sünnetten bağımsız düşünülemez. Bu takdirde sünnetin anlam çerçevesi, *Kur'an ve Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinin bütünü*nü ifade eden bir genişliğe sahiptir. Böylelikle sünnet Kur'an'ı içine alacak bir genişlikte anlamlandırılmış olur ki, doğrusu da budur. Nitekim Suyûtî, Beyhakî'den o da Mekhûl'den şu nakilde bulunur: “Kur'an'ın sünnete ihtiyacı, sünnetin Kur'an'a olan ihtiyacından daha fazladır.” Çünkü sünnet, Kur'an'ın açıklaması ve hayata tatbikidir. Nitekim “Zikri yani Kur'an'ı sana indirdik ki, insanlara bunu açıklayasın diye”³ ayeti de bu kanaati desteklemektedir.⁴ Nitekim bu ayetten hareketle Kur'an'ın tamamı mücmel yani anlamları kapalıdır ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in açıklamasına ihtiyaç açıktır şeklinde yorum getirenlerin yanında Kur'an'ın tamamı mücmel olmayıp bir kısmı muhkemdir, dolayısıyla ayet sadece mücmel olanların açıklamasını gerekli kılmaktadır. Bunun dışında bu ayetle Hz. Peygamber'e gelen bütün hükümleri mükelleflere açıklamak gibi bir görev yüklendiği şeklinde üçüncü bir yorum da bulunmaktadır. Hangi yorumu alırsak alalım Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tebliğ etmenin yanında açıklama ve uygulama konumu sabit bir gerçekliktir.⁵

Buna göre **sünnet**, Hz. Peygamber'den sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn kanalıyla gelen sağlam ve sahih bilgiler/haberler esas alınarak İslâm toplumunda kabul görmüş bir düşünce ve uygulamadır. Bu anlamından hareketle denilebilir ki sünnet dinin özgünlüğünün sübut ve istikrar bulmuş şeklidir. İslâm alimleri arasında yaygın olarak kullanılan ‘sünnet’ bu anlamdadır. “Sünnet taraftarları” veya “sünneti takip edenler” manasına gelen, ‘Ehl-i Sünnet’ kavramında yer alan ‘sünnet’ lafzına yüklenen anlam da budur. Bu tarife göre Hz. Peygamber'in uygulamaları sonraki Müslümanlar için hem bir örnek hem de özgün bir modeldir. Nitekim sünnetin bu şekildeki tarifini sonraki nesiller, “Hz. Peygamber'in hayat tarzını, düşünce ve

³ en-Nahl 16/44.

⁴ Suyûtî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-ihcâc bi's-Sunne*, Medine 1408, s. 43-44.

⁵ Fahreddîn er-Razî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ts., XX, 37-38.

davranış modellerini benimsemek, O'nun uygulamalarına tabi olmak" şeklinde anlamışlardır.

Gelinen noktada *uygulamanın* merkezî bir konuma sahip olduğu açıkça görülür. Her ne kadar itikadî alan uygulamaya konu olmasa da bu alanla ilgili uygulamayı söz olarak düşünmek gerekir. Kendisi için bilinmeyen alan yani gaib olmayan Yüce Allah kişinin kalbine bakarken bilgisi zahir ile sınırlı olan insan ancak kişinin söz ve fiiline göre bir değerlendirmede bulunabilir. Çünkü insan için bilinebilecek tek husus tezahür eden yani söz ve fiile dökülendir. İlk dönemlerden itibaren ümmet bilincine yerleşmiş olan "biz ancak zahir olan yani söz ve fiile dökülmüş olanı biliriz" hükmü (نحن نحكم بالظاهر والله يتولى السرائر)⁶ bunu gerektirir. Zaten kişinin itikadı/inancı, davranışlarına yansımaları veya sözlü beyanı ile tezahür ettiğinden, ona göre bir değerlendirme yapmak da yine sünnete uygundur. Hz. Peygamber'in sahabeye yönelik muamelesi de böyle olmuştur. Nitekim kelimacılar ikrarın yani kişinin sözüyle inancını beyan etmesini dünyevî şartlarda ve dinin hükümlerinin icrasının yerine gelmesi hususunda Müslüman sayılması için yeterli bulmuşlardır. Çünkü kişinin kalbini Allah dışında başka bir varlığın bilmesi mümkün değildir.⁷ İtikadı da içine alacak şekilde düşünüldüğünde sünnet kişinin söz ve fiilleri ile Hz. Peygamber ve üç neslin uygulamasına tabi olmasıdır. Bu anlamda "Müslüman olduğunu söz ve fiili ile ortaya koyan kişiyi tekfir etmek de bid'at kapsamındadır. Çünkü Hz. Peygamber kalbiyle iman etmemiş olan münafıkları dahi tekfir etmemiş yani onları kafir saymamıştır. Sonuç itibarıyla sünnet Hz. Peygamber'in uygulamalarının ilk üç nesil elinde yerleşik hale gelmesi ve sonraki Müslümanlar içinde bunun bir model olmasıdır. "Örneği ve benzeri olmayan bir şeyi ortaya koymak" şeklinde tarif edilen bid'at ise tam da bu anlamdaki sünnetin zıddıdır.

Uygulamayı öne çıkaran/merkeze alan sünnetin oluşmasında üç aşamalı bir süreçten söz edilebilir: 1. Hz. Peygamber, râşid halifeler ve sahabîlerin uygulaması, 2. Tabiînin uygulaması ve 3. Tebe-i tabiînin uygulaması. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonraki üç nesli övmüştür: "En hayırlınız benim asımda yaşamış

⁶ Aclûnî bu sözü أمرت أن أحكم بالظاهر والله يتولى السرائر şeklinde ibare ile verir. Değerlendirmeleri için bk. *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ibâs*, Beyrut 1405/1985, I, 221-223.

⁷ Matürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut 1425/2004, IV, 559; Abdulkahir el-Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul 1928, s. 347-355; Ebu'l-Muîn en-Neseî, *et-Temhîd li kavâidi't-tevhîd*, Kahire 1987, s. 100.

olanlar, sonra onları takip edenler, sonra onları takip edenler”⁸ Hz. Peygamber’in üç nesli övmesi, kendisinin ortaya koyduğu uygulamaları devam ettirmeleri ve yerleşik hale gelmesinde birinci derece rol oynamaları dolayısıyladır. Çünkü Hz. Peygamber’den sonra araya zamansal olarak bir fasıla girmesi, sünnetin ve sünnet ile ortaya konulan dinin akim kalması anlamına gelirdi. Öyleyse sünnetin yerleşik hale geçmesinde bu üç neslin çaba ve gayretlerinin övgüyü hak edecek önemde olduğu bir gerçektir. Zaten sünnetin yerleşik hale gelmesinin kısa bir zaman zarfında gerçekleşmesi, imkan dahilinde değildir. Diğer bir deyişle kısa bir zaman zarfında bütün toplumda sünnetin yerleşik hale gelmesi mümkün değildir. Böyle olması sünnetin ‘yerleşiklik’ vasfına da uygun düşmez. Çünkü sünnet kavramı, yerleşik hale gelmiş ve insanlar tarafından hal-i hazırda uygulanan hususlar için kullanılır. Ancak asıl itibariyle sünnetin Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerine dayanan uygulamaları olduğunun altını da çizmek gerekir. Zira sünnet dinin uygulamasıdır. Dini tebliğ ve tebyîn eden/açıklayan ise Hz. Peygamber olduğuna göre öncelikle O’nun uygulamalarının dikkate alınması gerekir. Ancak daha önce geçtiği gibi bu uygulamaların İslâm toplumunda yaygınlık kazanması ve yerleşik hale gelmesinin uzun bir zaman dilimini gerektirdiği bir gerçektir. Zira sahabenin tamamının Hz. Peygamberin bütün söz, fiil ve takrirlerini, sınırlı bir zaman dilimi içinde bilmesi ve öğrenmesi mümkün değildir. Kaldı ki sahabenin tamamı da O’nun her uygulamasına şahit olamamış ve her hitabını bizzat işitememiş olabilir. Bu durumda Hz. Peygamberin sünnetinin, sahabenin sahabeden, tabiînin sahabeden, tebe-i tabiînin de tabiînden öğrenmesi şeklinde üç nesli kaplayacak bir süreci gerektirdiği aşıkardır.

Ahmed Emin’in İslâm toplumunda ilim zihniyetinin oluşma sürecine dair yaptığı değerlendirme bizim sünnetin yerleşmesi konusundaki değerlendirmemizi destekler mahiyettedir: “Birçok ülkenin fethinden sonra sahabe bölgelere dağıldı. Alim olan bu sahabiler eğitim-öğretim için yola çıkmışlardı ve bunlar o bölgelerde kurulacak medreselerin çekirdeğini oluşturuyorlardı. Bu alim sahabilerin kendilerine özgü şahsiyetleri vardı ve bu şahsiyetlerini kuruluşunda çekirdek rolü oynadıkları medreselere yansıttılar. Abdullah b. Mes’ud Kûfe’de, Abdullah b. Abbas Mekke’de, Abdullah b. Amr b. Âs Mısır’da. Anılan sahabilerden her birinin,

⁸ Buhârî, “Şehâdât”, 9; Müslim, “Fedâilu’s-sahâbe”, 212; Tirmizî, “Fiten”, 45; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 475-476.

Hız. Peygamber'in söylediği, yaptığı ve dinin öğretimi ile ilgili her şeyi bilmesi söz konusu değildi. Çünkü bunlar Hız. Peygamber'in bazı sohbetlerinde bulunurken bazılarında bulunamamışlardı; bu yüzden başka sahabilerin öğrendiği bazı şeyleri kaçırmış olmaları doğaldır. Öyleyse onlardan her biri, bazı şeyleri bilirken bazı şeyleri de bilmiyorlardı. Bu durum, bir bölgede bulunan hadislerin diğer bölgelerde bulunmaması gerçeğini gündeme getirdi. Sahabeyi, tabiünden olanlar takip ettiler ve ilim sancağını yükseltmede onların yerini aldılar. Onlardan birçoğu diğer bölgelerde kendilerinde bulunmayan bilgilerin olduğunu fark ettiklerinde, onu elde edebilmek için çok sayıda yolculuğa çıktılar. Dönemin alimleri için sürekli bir hareket söz konusu idi. Mısırlı Medine'ye, Medineli Kûfe'ye, Kûfeli Şam'a, Şamlı ise birinden ötekine gidip-geliyordu. Böylece onlar İslâm yurdunda ilmî birliği sağlamaya çalışıyorlardı. Bunun sonucunda, sahabenin farklı şahsiyetlere sahip olmasından kaynaklanan farklılıklar en aza indirildi. Tabiünden tebe-i tabiîn görevi devraldı ve öncekilerin metotlarını sürdürdü."⁹

Bu üç nesilden her birinin öğrendiğini hayata tatbik etmesi ve çevresine bunları telkin etmesi ile sünnetin İslâm toplumu içerisinde yaygınlık kazanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Peygamber övgüsüne mazhar olmuş bu üç neslin kendiliklerinden bir sünnet ihdas etmesi de söz konusu edilemez. Çünkü onlar, Hız. Peygamber'e ulaşan bir yol ile O'nun sünnetini hayata geçirmek veya ihya etmek hususunda samimi bir çaba içerisindeydiler. Yukarıda Ahmed Emin'den yapılan nakilde de görüldüğu üzere sürekli bir ilim yolculuğu içerisindeydiler. Bundan dolayı sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn dinî konulardaki uygulaması sünnet kapsamına alındı. Bu son derece isabetli hatta ferasetli tavır neticesinde İslâm'ın bütün kurum ve kurallarının yerleşik duruma gelmesi sağlanmış oldu. Çünkü Hız. Peygamber'in sünneti demek İslâm'ın uygulaması demektir. Bunu çok iyi kavrayan ilk nesiller, daha baştan bid'ate karşı müteyakkız oldular ve bid'atçılara karşı çok açık ve sert tavır aldılar. Onların bu tavrının, İslâm'ın Hız. Peygamber dönemindeki safiyetini ve sıhhatini koruma noktasında ne kadar önemli olduğunu, bid'at ve hurafelerin dine ve topluma yönelik bugünkü tehlikesini fark ettiğimizde daha iyi anlıyoruz. *Böylelikle sünnetin hayata geçiş süreci, Hız. Peygamber tarafından övülmüş üç nesil olan sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn ile tamamlandı.*¹⁰

⁹ Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire ts., Mektebetü'n-Nahda el-Mısıryye, s. 192

¹⁰ Çağfer Karadaş, *İslâm'ın İnanç Yapısı*, Bursa 2006, s. 153-158.

BİD'AT

Sünnet dini özüne uygun ve özgün haliyle yaşamak ise, bid'at bu özden uzaklaşmanın ve özgünlüğü kaybetmenin adıdır. Diğer bir deyişle bid'at müntesibin dine yabancılaşması ve ondan uzaklaşmasıdır. Çünkü dini sağlam ve sahîh olarak yaşamak ancak ilk günkü özüne sadık kalmakla olur. Bu özden ve sahîh çizgiden uzaklaşmak kişiyi başka mecralara doğru sürükler ve yoldan çıkmasına sebebiyet verir. Nitekim Şeytan'ın rahmetten uzaklaşması ve kovulması Allah'ın emrine rağmen yeni bir yol ve hakikat iddiasıyla ortaya çıkmasındadır. Çünkü dinin özgünlüğünün sağlanması, İlahî kaynaktan geldiği şekliyle korunmasına bağlıdır. Hz. Adem yaratıldığında Allah'ın emrine yönelik İblis'in tavrı buna çarpıcı örnektir. Nitekim Yüce Allah'ın "Ben emrettiğim halde seni secde etmekten alıkoyan nedir?" sorusuna İblis'in, "Ben ondan daha hayırlıyım, beni ateşten onu ise çamurdan yarattın" şeklinde emrin özüyle örtüşmeyen cevabı, tarihteki ilk bid'attir.¹¹

İslam tarihi içinde inanç alanında *daha önce hiç gündemde gelmemiş veya dillendirilmemiş bir şey ihdas etmek* anlamındaki bid'at türüne örnek olarak *kader konusunu tartışmaya açmak* verilebilir. Hz. Peygamber döneminde imanın esasları belirlenmiş ve sahabe arasında ve asrında bu esaslar yerleşik hale gelmişken, sahabe asrının sonuna doğru Basra'da bir grup bu konuyu tartışmaya açmıştır. Kaderiye denilen bu gruba bu ismin verilmesi gerçekte kaderi inkar etmeleri dolayısıyla değil, kader hakkında konuşmaları ve tartışmalarıdır. Nitekim Müslim ve Tirmizî'de geçen "Kader hakkında ilk konuşan Ma'bed el-Cühanî'dir" (أول من قال في القدر معبد الجهني / تكلم) ifadesi o dönemde kaderin tartışma konusu yapıldığının bir delilidir. Bu haber Abdullah b. Ömer'e ulaştığında onun tepkisi, bu konunun sahabe arasında ve hatta Hicaz bölgesinde hiçbir şekilde tartışma gündemine getirilmediğini göstermektedir. Bu tartışmanın yadırganmasının ve tartışmayı açanların bir ilki gerçekleştiriyor olmaları o dönemin yerleşik ve özgün kurallarına aykırı bulunmuştur. "Ne onlar benim yüzünü görsünler ne de ben onların yüzünü göreyim" şeklindeki sert ifadeyle bizzat sahabeden Abdullah b. Ömer tarafından bu topluluk dışlanmıştır. Bu dışlamanın altında yatan neden onların din içinde yeni bir şey ihdas ederek, dini aslından uzaklaştırma görüntüsü vermeleridir. Bu

¹¹ el-A'raf: 7/12.

konunun sahabe arasında hiç gündeme getirilmediğinin bir başka delili de Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin "Kader konusunda konuşmanın yasaklandığına dair rivayetler uydurmadır" tespitidir. Demek ki yasaklamayı gerektirecek şekilde bu konu sahabe arasında hiç gündeme gelmemiştir. Sahabe arasında hiçbir şekilde gündem olmamış bir konuyu tartışmaya açmaları dolayısıyla bu ve benzeri gruplar zaman içinde sünnet üzere dini yaşayan ana kitle tarafından ehl-i bid'at olarak isimlendirilmişlerdir.¹²

İbadet alanında bid'ate örnek, "Onların Kabe'deki ibadetleri sadece ıslık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir"¹³ ayetinde bildirildiği gibi müşriklerin Kabe'yi tavaf ederken ıslık ve alkış türü bir ibadet ihdas etmiş olmalarıdır. Müşrikler Hz. İbrahim'den beri yapılan tavaf ibadetini çıplak olarak ıslık ve alkışa indirgemeleri, Hz. İbrahim'in dininden bir sapmadır. Bu, aynı zamanda hak din ve ibadetlerin bid'atler yoluyla nasıl bir bozulma sürecine uğradığına da çarpıcı bir örnektir. Öte yandan müşrikler bu ibadetlerini Kabe'de ibadet yapan Hz. Peygamber ve ashabına yönelik bir eziyete de dönüştürmüşlerdir. Bu cümleden olmak üzere Hz. Peygamber ve ashabı namaz kılarken ıslık çalmak ve alkışlamak suretiyle onların zihinlerini karıştırmaya ve huzurlarını bozmaya çalışmışlardır.¹⁴

Siyasî alanda ne Hz. Peygamber tarafından ne de sahabe tarafından söz konusu edilmeyen ve uygulaması bulunmayan nas yoluyla imam / halife tayini meselesi yine bir bid'at örneği olarak literatürdeki yerini almıştır. Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte önce Hz. Ebû Bekir, daha sonra sırasıyla Hz. Ömer ve Hz. Osman Müslümanların iradesiyle halife seçilmişler ve buna Hz. Ali dahil hiç kimse itiraz etmemiştir. Bizzat Hz. Ali'nin kendisi de Medine'deki büyük çoğunluk tarafından seçilerek halife/imam olarak belirlenmiştir. Hz. Ali ne bu şekilde halife tayin edilmesine itiraz etmiş ne de kendisinin Muaviye karşısında nas ile belirlenmiş bir imam olduğunu iddia etmiştir. Hal ve vakıa böyle iken nas ile imamet belirleneceğini iddia etmek, dinin aslında bulunmayan ve dinin ilk müntesipleri tarafından hiçbir şekilde uygulaması olmayan yeni bir yol ve yöntem ileri sürmek

¹² bk. Müslim, "Kitâbü'l-İmân", 1; Tirmizî, "Kitâbü'l-İmân", 4; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, el-Avasım mine'l-Kavâsım, nşr. Ammar Talibî, Cezayir ts., II, 190; geniş bilgi için bk. Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*, İstanbul 2015, s. 30-35.

¹³ el-Enfal: 8/35.

¹⁴ bk. Zemahşeri, *el-Keşşâf*, el-Meketebetü't-Tevfikiyye, Kahire ts., II, 239-240; Fahreddin er-Razî, *et-Tefsîru'l-kebir*, XV, 159-160; Beydavî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut 2001, I, 384.

demektir. Bu yeni iddia din içinde nas ile tayin edilen imamların masum oldukları bid'atını doğurmuştur ki, bu imamı bir yerde Hz. Peygamber ile eşitlemek veya ona alternatif sunmak demektir. Şia'nın ortaya attığı bu iddia zaman içinde özellikle bazı sufi gruplarda adeta imam olarak görülen şeyhlerin/mürşitlerin hata ve günahattan korundukları (mahfuz) şeklinde tezahür etmiş ve din içinde alternatif otorite üretme noktasına gelmiştir. Öte yandan Şia'nın mehdilik iddiasının kaynağı ve dayanağı da bid'at olarak ortaya çıkan imamların nas ile tayin edildiği iddiasıdır.¹⁵

Bu durumda bid'atı belirlemek sünneti özgün haliyle tespit etmeye ve sınırlarını bilmeye bağlıdır. Nitekim sünnet, nesilden nesile tevatürle nakledildiğinden kapsamı/sınırları büyük ölçüde netlik kazanmıştır. Sünnet üzere olan ana kitle tarafından din içinde bunun aksine bir beyan ve uygulama bid'at olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu uygulama alimlerin çoğunluğu tarafından *inanç* ve *ibadet* alanı ile sınırlı tutulmuştur. Halk arasındaki örf, adet ve bazı alışkanlıklar bid'at olarak değerlendirilmemiştir. Buradan hareketle bid'atı, "Hz. Peygamber, sahabe tabiîn ve tebe-i tabiîn dönemlerinden sonra inanç ve ibadet alanında ortaya konulan ve dinin asıllarına hiçi bir şekilde dayanmayan uygulamadır" şeklinde tarif edebiliriz. Ancak içtihat veya kıyas gibi dinin asıllarının referans alınmasıyla elde edilen hükümler ve uygulamalar da bid'at olarak değerlendirilemez. Bir diğer ifadeyle içtihat ve kıyas dinin asılları esas alınarak ortaya konulan yeni hükümlerdir. Dinin düzenleme getirmediği alanlardaki uygulamaların ise, bid'at kapsamına sokulması zaten söz konusu değildir.

Bid'at konusu hassas bir konudur. Bu yüzden bir uygulamanın bid'at olup olmadığını tespit konusunda son derece dikkatli olmak gerekir. Sözelimi bir hususun dinî hüküm olabilmesi için yol ve yöntem belirlenmiştir. Bu çerçevede temel mürâcaat kaynakları, dört delil denilen *kitap, sünnet, icma ve kıyas*tır. Anılan dört esas delilin yanında ehline bilinen bazı tali deliller de mevcuttur. Bu delillere başvurularak ortaya konulan hükümler bid'at olarak değerlendirilemez. İslâm âlimlerinin yaptıkları içtihatlar da, söylediğimiz metot çerçevesinde olduğundan

¹⁵ Abdulkahir el-Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, s. 284-286. Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille*, nşr. H. Atay, Ş.A. Düzgün, Ankara 2003, II, 445-460; Nasîruddîn et-Tûsî, *Tecridü'l-akâid*, nşr. A.M.H. Süleyman, İskenderiye 1996, s. 135-150; a. mlf., *Risâle fî kavâidi'l-akâid*, nşr. Ali Hasan Hazım, Beyrut 1413/1992, s. 83-93; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslam*, s. 266-278; Muhammed Huseyin Âl Kâşifü'l-Gitâ, *Aslu's-Şia ve usûlühâ*, Kahire 1377/1958, s. 133-141.

bid'at sayılmaz. Diğer bir deyişle ictihat yapılmak suretiyle ortaya konulan uygulamalar bid'at kapsamına sokulamaz. Örf ve adet türünden olan bazı uygulamalar da bid'at kapsamına dâhil edilemez. Hayat son derece değişken ve dinamiktir. Her yeni gelişmeyle ilgili hükmü Kur'an ve Sünnet'te aramak doğru olmadığı gibi bunlara orada cevap bulmak da her zaman mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım, hayatı sınırlar ve sıkıcı hale getirir. Çünkü dinde emirler ve yasaklar belirlenmiştir. Bunun dışında mübah denilen yapılması ve yapılmaması insanın tercihine bırakılan çok geniş bir alan vardır. Bu alanda düzenleme yapmak insana bırakılmıştır. Bu şu demektir: İnsan mübah alanda kişisel veya toplumsal bir takım düzenlemeler yapabilir. Bu şekilde yapılan düzenlemeler ve tasarruflar bid'at kapsamına dahil edilemez.

İkinci bir hassas nokta ise, bazı uygulamaların sünnet adı altında dine dâhil edilmesi, buna karşılık bazılarının da bidat adı altında yasak kapsamına sokulmasıdır. Özellikle bazı dinî gruplar kendi önderlerinin uygulamalarını sünnet kapsamında gösterme yoluna gitmektedirler. Hadis adı altında uydurma bir takım sözlere dayanılarak sünnet ihdas etmek de bunun gibidir. İmam Rabbanî'nin dediği gibi *her bid'at bir sünnetin ortadan kaldırılmasına sebep olur*. Sözelimi bid'at olan uzun uzun secili sözlü namaz niyetleri, sünnet olan cemaatle namaza erken katılmayı engellemektedir.¹⁶ Bu noktada Hz. Peygamber'in şu uyarısı çok önemlidir: "Kim benden sonra terk edilmiş bir sünnetimi diriltirse, onunla amel eden herkesin ecri kadar o kimseye sevap verilir. Hem de onların sevabından hiçbir şey eksiltilmez. Kim de Allah ve Peygamberinin rızasına uygun düşmeyen bir bid'at ihdas ederse, onunla amel eden insanların günahları kadar o kişiye günah yükletilir. Hem de onların günahlarından hiçbir şey eksilmez".¹⁷

Sünnet ile bid'atın karıştırılmasının sebebi, bazı hususlarda bu ikisi arasında çok ince bir ayrımın bulunmasındandır. Bu ayrımı bazen fark etmek mümkün olamamaktadır. Örneğin, mezar ziyareti sünnettir, ama mezardan medet ummak bid'attır. Mezar ziyareti ölümü hatırlamak ve mezarlıkta yatanlara dua etmek için olmalıdır. Bunun dışında dünyevî çıkar amaçlı bir ziyaret haline getirilmesi doğru değildir. Çünkü kabir hayatına intikal ile 'amel' dönemi kapanmıştır. Bundan dolayı ölümlerin dirilere bir faydası da söz konusu olamaz.

¹⁶ İmam Rabbânî Ahmed es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., I, 159-160, 186. Mektup.

¹⁷ Müslim, "İlim", 6; Tirmizî, "İlim" 16.

Öte yandan adet ve alışkanlık kabilinden bir takım toplumsal uygulamaların bid'at kapsamına alınması da toplum içerisinde huzursuzluğa yol açmaktadır. Hatta bu gibi uygulamaların kaldırılması birçok kültürel değerlerin ve uygulamaların yok olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kültürel unsur ile bid'atı birbirinden ayırmakta yarar vardır. Sözgelimi Hz. Peygamberle ilgili şiirler, mersiyeler yazılması, bunların müzik eşliğinde okunması kültürel birer değerdir. Mevlit merasimleri de, bu kapsamda değerlendirilebilir. Kişiler, bu gibi uygulamaları zorunlu dinî uygulama yani farz, vacip, sünnet türünden ibadet haline getirmedikleri takdirde, yapılmasında bir sakınca olmasa gerektir. Öte yandan inananların Allah rızası için yaptıkları, dinen yasak kapsamına girmeyen her güzel etkinlik ibadet olarak görülür. Bu çerçeveden bakıldığında mevlit okunması, kültürel bir etkinlik olmasının yanında bir nevi ibadettir. Ancak buradaki ince nokta bu etkinliği dinî bir emir olarak görmemek ve zorunlu hale getirmemektir. Gönüllü olarak bir merasim yapıp Allah'ın anılmasının ve Hz. Peygamberin övülmesinin dinî açıdan bir sakıncası olamaz. Ancak ölünün kırkinci veya elli ikinci günü, doğan bir bebeğin kırkinci günü mevlit merasimi düzenlenmesini zorunlu görmek, bu yönde bir beklenti içine girmek, insanları buna zorlamak ve yapılmamasını günah saymak apaçık bid'attır.

Öte yandan bid'atı ortadan kaldırmak adına tahribat yapmak da doğru değildir. Böyle bir yaklaşım daha zararlı sonuçlara yol açabilir. Sözgelimi kabirleri sade kılmak adına yüzyıllar önce yapılmış, tarihi ve sanat değeri bulunan türbe ve mezarların yıkılması bu anlamda doğru değildir. Çünkü yaşadığımız topraklar üzerindeki türbe ve mezar taşları bugünün dünyasında o toprakların bize ait olduğunun tapu senetleri gibidir. Topraklarımızda hak iddia eden düşmanlara karşı bunları birer tarihî vesika olarak gösterebiliriz. Ayrıca bu yapılar sanat ve kültür adına birer kıymettirler. Zaten dinde zararın zararla telafisi söz konusu değildir. Yeni yapılan bir mezarın sade yapılmasına özen gösterilebilir, ama yüzyıllar önce yapılmış bir mezarın tahrip edilmesi doğru değildir.

Bid'atlerin ortaya çıkış nedenleri

1. Dini daha iyi yaşama gayreti: Bu ifadenin klasik eserlerimizdeki karşılığı dinde aşırı gitmek anlamına gelen ifrattır. Bazen insanlar dini daha iyi yaşama adına dinde ifrata hatta israfa gitmektedirler. Dini daha iyi yaşama gayreti sahabe döneminden itibaren gündeme gelmiş bir konudur. Nitekim sahabeden bazı

insanların gelip sürekli oruç tutmak, namaz kılmak ve cinsel ilişkiden tamamen uzaklaşmak şeklindeki talepleri bizzat Hz. Peygamber tarafından hoş görülmemiş ve hatta bu tür yaklaşımlar yasaklanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber, Ebu'd-Derdâ ve Abdullah b. Amr b. el-As'ın sürekli oruç tutmak ve sürekli namaz kılmak şeklindeki girişimlerini doğru bulmamış onlara yönelik "bedenin, gözünün, ailesinin ve hatta misafirlerinin kendisi üzerinde hakları olduğunu" bildirmiştir.¹⁸ Daha sonraki asırlarda hatta günümüzde bazı kişilerin belli bir zamana ve mekana bağlı olan Arafat'taki vakfeyi kendi şehirlerinde yapmaya kalkışmalarıdır. Bu, hacıların ruh halini birlikte yaşamak adına iyi niyetli bir girişim olsa bile netice itibarıyla haccın ve vakfenin usul ve esasına aykırı bir durumdur ve bid'attır. Yine Hz. Peygamber'in hüccesinde kıldığı tehecüd namazının camide cemaatle kılınması da belki hiç kılmamış olanlar için bir zemin hazırlama şeklinde iyi niyete dayanması onun bid'at olmasına engel teşkil etmez. Bu tür girişim ve davranışlar, ibadetlerde belli bir zamana ve mekana bağlı olma şartının göz ardı edilmesini ve dinde farz ibadet ile sünnet ibadetin birbirine karıştırılması tehlikesini beraberinde getirir.

2. Geçmişe duyulan saygı: Geçmişe duyulan saygı, insan için bir kök ve köken arayışının yanında bugüne ve geleceğe yönelik manevi bir güç devşirme ve motivasyon aracı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Aslında geçmişe saygı, itidal ve iktisat sınırları içinde makbul görülen bir husustur. Çünkü başta anne-baba olmak üzere insanın geriye doğru derin bir akrabalık geçmişi vardır. Yine İnsanın bu geçmişe bağlılığı fitrîdir. Sıla-i rahimin yani akraba ilişkilerinin gözetilmesinin ve sıkı tutulmasının emredilmesi de bu yüzdendir. Ancak bunun ifrat düzeyine çıkarılarak geçmişin kutsanması ve geçmişten gelen manevi mirasın dinin içine asli bir unsuru gibi sokulması bid'at kapsamına girmektedir. Nitekim Kur'an'da müşriklerin başkalarına karşı üstünlük taslamak ve övünmek için gidip mezardaki ölülerini saymaları yerilmiştir.¹⁹ Günümüzdeki ırkçılığın ve bir ölçüde milliyetçiliğin aşırı derece revaç bulmasının altında yatan neden de budur. Nitekim yukarıda işaret edildiği gibi İblis'in isyanında da kökene vurgu vardır. Bu anlayış kişileri zaman içinde kabile veya ulusun büyüklerini kutsamaya, onları adeta bir

¹⁸ Nevevî, *Riyâzû's-Sâlihîn*, (Subhi Salih, Menhelü'l-varidîn ile birlikte) İstanbul 1990, Pamuk Yayınları Ofset Baskı, s. 143-147.

¹⁹ et-Tekâsür 102/1-2; ayr. bk. Matürîdî, *Te'vilât*, V, 513.

peygamber gibi görmeye ve hatta söz ve uygulamalarını dini bir esas gibi kabul etmeye götürmektedir.

3. İmam ve önderlere aşırı saygı: Yukarıda da belirtildiği gibi bunun ilk örneği Şia tarafından Hz. Ali'nin nas ile tayin edilmiş imam olduğunun inanç ilkesi haline getirilmesidir. Benzer şekilde bazı tarikat şeyhlerinin önceki şeyh tarafından tayin edilmesi ilahi bir tayin gibi algılanmıştır. Böylece ortaya çıkan dini önder adeta hatadan arınmış ve korunmuş kabul edilmek suretiyle her söylediği adeta dini emir telakki edilmiştir. Diğer bir ifade ile Şia'da imamların masum kabul edilmesi ve tasavvufta ise velilerin mahfuz kabul edilmesi, onların söz ve eylemlerinin dini emir gibi görülmesini sağlamıştır. Ku'eyrî'ye göre bu korunmuşluk (hıfz) kulluk imtihanı (mihneti) ile günah işleme imkan ve ihtimalini ortadan kaldırmaz.²⁰ Ancak bu anlayışın bazı sufi çevrelerde aşırı düzeye götürülmesi, din içinde yeni uygulamaların yani bid'atlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Tasavvuf büyüklerinin ısrarla şeriatın zahirinin esas alınması gerektiği yönündeki telkin ve tavsiyelerde bulunmaları, bu alanda meydana gelen bid'atları önlemeye yetmemiştir.²¹

4. Eski bazı dini ve kültürel değerler: Geçmiş milletlere ve kültürlere ait bazı değerlerin İslam içinde taşınarak sanki onun bir unsuru haline getirilmesidir. Bunların bir kısmı hurafe kabilinden olduğundan İslam zaten bunlarla mücadele etmiştir. Sözelimi putlar ve bunlara dayalı inançlar, bütün hak dinlerin mücadele ettiği bid'atlerdir. Mekke'de putçuluğun başlama hikayesinin buna çarpıcı bir örnektir. Kureyş'in eski ulularından Amr b. Luhay, Mekke'den Şam bölgesine ticaret için gitmişti. Orada putlara tapan insanlar gördü. Hoşuna gitti ve putlardan birini alarak Mekke'ye getirdi, ibadet etmeleri için dikti ve adına Hübel dedi. Mekke'de ilk putçuluk böyle başladı. Kureyş'e önemli yararlıklar yapmış olan

²⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, nşr. Ma'ruf Zureyk-Ali Abdulhamid Baltacı, Beyrut 1410/1990, s. 359-360; Ali el-Kârî, *Da'u'l-meâli alâ Bed'i'l-emâli*, İstanbul 1985, s. 65; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Hıfz" ve "Mahfuz" mad.

²¹ Abdulkâhir es-Suhreverdî'ye göre kalbe gelen hâtırlar şeriat ölçüsüne vurulur. Şayet farz veya nafileyeye uygun düşüyorsa yapılır, haram veya mekruh cinsinden ise terk edilir. Eğer eşit bir durum varsa nefsin arzusuna aykırı düşecek şekilde en yakın meşru ölçüye göre hareket edilir. (Abdulkâhir es-Suhreverdî, *Avârif*, s. 465). Gazzâlî ise, dinin zâhirine aykırı olan bâtnî bilgi şeriatı iptal anlamına geleceği görüşündedir. (Gazzâlî, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, I, 171-174). Sun'ullah Gaybî'ye göre şeriat hakikatin zahiri, hakikat ise şeriatın batınıdır. Zahir olan şeriate muhalif olan hakikat iddiası batıldır. Şeriatın zahirine uymayan bir hususu hakikat diye iddia eden kişi sapkın ve saptırıcıdır. Ancak şeriate mutabık düşen hakikati benimseyenler muvahhit olur. Tersini iddia edenler mülhittirler. Kamil velilerin tamamı tevhit ehli dendirler. (Sun'ullah Gaybî, *Akâidnâme*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, no: 854/4, vr. 26-27).

Kusay ise bu putu Kabe'nin içine yerleştirdi ve önüne fal okları koydu. Diğer Araplar da yaptıkları putları Kabe'nin içine ve etrafına koydular ve önüne fal okları yerleştirdiler. Araplar yolculuk, ticaret, evlenme gibi önemli işler yaptıklarında putların önündeki fal oklarını çekerler ve ona göre hareket ederlerdi. Böylece Kureyş, Allah'ın dini olan Hz. İbrahim'in ve Hz. İsmail'in yolunu bıraktılar, cansız ve kansız taştan, kerpiçten, ağaçtan hatta un-hurma karışımı hamurdan yaptıkları putlara tapmaya başladılar.²²

5. Hadis uydurmacılığı: Kimi iyi niyetle kimi de kasıtlı olarak Hz. Peygamber'e bazı yalan ve yanlış bilgilerin nispet edilmesi tarihte hadis uydurmacılığı olarak geçmektedir. Bu yolla din içinde oldukça fazla bid'atın oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Muhaddislerin hadislerin sıhhati konusundaki titizlenmeleri bu tür gidişatın önüne geçmek içindir. *"Bilerek ve isteyerek bana bir yalan isnat eden kişi cehennemdeki yerine hazırlansın"*²³ hadis-i şerifinin söyleniş gerekçesi de bu olsa gerektir. Ancak bütün bunlara rağmen birçok uydurma hadîs ortaya çıkmış ve ulame bunlardan kurtuluşun bir yolunun da bu tür sözleri toplayıp insanların dikkatlerine sunmak olarak görmüştür. Buna rağmen bugün özellikle ekranlarda adeta uydurma hadîs anonsu yapan bir kısım insanların eski ulemanın bu gayret, dikkat ve titizliğinden hiç nasip almadıkları açıktır. Söyledikleri ve yaydıkları sözler İslam'a hizmeti hezimete dönüştürmektedir. Çünkü uydurulan ve dini renge büründürülen her söz veya uygulama dini özünden uzaklaştırmaktadır.²⁴

HURAFE

Hurafe, kelime anlamı itibariyle "boş söz, anlamsız uygulamalar, tutarsız düşünceler" demektir. Dinî anlamda ise "dinî ve mantıkî temeli olmayan ve din adına ileri sürülen batıl inançlar ile ibadet sayılan uygulamalardır". Bunlara 'boş inanç' demek de mümkündür. Bir başka ifade ile dinin özünde olmayan, bir takım yollarla sonradan dine sokulan ve toplumda dini inanç ve ibadet gibi kabul gören söz, fiil ve davranışlardır. Hurafelerin birçoğu, batıl dinlerden intikal ederek toplum hayatına girmiştir. Ancak zaman içinde insanlar tarafından icat edilen hurafeler de vardır. Sözelimi "Otobüs tutan (yolculukta midesi bulunan) kişi bir miktar benzin içerse, tutmaz" hurafesi bu türdendir.

Bid'at-hurafe ayrımı

²² İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ömer Abdusselam Tedmûrî, Beyrut 1408/1987, I, 79-85

²³ Buharî, "İlim", hadis no: 110; Nevevî, *Riyâzü's-salihîn*, s. 754 (hadis no: 1378).

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, Ankara 1980, s. 187-195.

Benzerlikler dolayısıyla bid'at ile hurafe zaman zaman birbiri ile karıştırıldığı görülür. Aynılık ve ayrılık noktasından bid'at ve hurafeyi üç kısımda değerlendirebiliriz:

1. Bid'atlerin tamamı dini görünümlü iken hurafelerin bir kısmı dinden bağımsız günlük yaşantılarla ilgilidir. Örneğin yatırlara çaput bağlamak dini görünümlü bir bid'at ve hurafedir. Buna karşın “yedi aylık doğan çocuk yaşar sekiz aylık doğan yaşamaz” hurafesi dinî değildir.

2. Hurafe kapsamına giren bid'atler olduğu gibi girmeyenler de vardır. Güzel (hasen) bid'atler hurafe sayılmazken kötü (seyyie) bid'atler hurafedir. Minare yapılması ve oradan ezan okunması, teravih namazının cemaatle yirmi rekat kılınması güzel bid'atlerden sayılmıştır, dolayısıyla hurafe kapsamına girmezler. Buna karşılık mezarlardan hortlak çıkmasına inanma ve ölen kişilerin ruhunu çağırma hem bid'at hem de hurafedir.

3. Bid'atler Hz. Peygamber'in sünnetine aykırı uygulamalardır. Dolayısıyla bid'atlerin ortaya çıkışı İslâm geldikten sonradır. Buna karşın hurafelerin ortaya çıkış tarihi çok daha eskilere gider. Hurafeler batıl inançlar olduğuna göre Hz. Adem'den sonra hak dinin bozulması ile birlikte hurafeler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Hurafe ve Din

Geçmişten günümüze bazı insanlar din ve dinî olan birçok konunun hurafe olduğunu iddia etmişlerdir. Sözelimi müşrikler “Kur'an kendilerine okunduğunda 'işittik' derler ve ardından 'istesek biz bunun gibi söyleriz, bu öncekilerin masallarından başkası değildir”²⁵ şeklinde Kur'an'ın haber verdiği hususları 'eskilerin masalları' adı altında hurafe olarak nitelemişlerdir. Aynı şekilde peygamberler tarafından gösterilen mucizelere de eskilerin masalları demişlerdir.²⁶ Günümüzde de deney ve gözlemi yegâne bilgi kaynağı olarak gören bazı materyalist ve pozitivistler, başta Allah inancı olmak üzere dinî inançların tamamını *hurafe* kapsamına sokarlar. Gözle görmediklerinden dolayı, melek, cin ve şeytan gibi Kur'an ve Sünnet'te haber verilen varlıkları gerçek dışı sayarlar. Maddî olanın dışındakileri kabul etmedikleri için insanın bedeninin ötesinde bir ruh bulunduğunu reddederler. Bunlara göre, ibadet edilmesi, Allah'tan yardım

²⁵ el-Enfâl: 8/31.

²⁶ el-En'âm: 6/25; el-Enfâl: 8/31; en-Nahl: 16/24; el-Mu'minûn: 23/83.

istenmesi, ahlakî kuralların sevap ve günaha bağlanması hurafeden ibarettir. Dinin bu şekilde bütünüyle hurafe sayılması anlayışına karşı, dindarın pozisyonunu güçlendirmesi bir zarurettir. Bunun için de dinin aslı ile hurafeyi birbirinden ayıracak bir bilgi donanımına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde dinin bütünüyle hurafe sayılması ile hurafelerin din haline getirilmesi arasında bocalama durumu söz konusu olmaktadır. Din ve hurafe konusunda dört ayrı görüş sahibinden bahsetmek mümkündür:

1. Halk arasında geleneksel her uygulamayı dinden sayanlar. Bunlara göre hurafe diye bir şey yoktur. Bu kesim dinin alanını genişletmekte aşırıya gitmekte ve her tür dinî görünümlü uygulamayı dinden sayan ve savunan bir anlayışı ortaya koymaktadır. Dine karşı çıkanların da aynı yaklaşımla dinden olmayan bir takım hususları göstererek dine saldırdıkları gözlenir. Bu tür insanlar, örneğin töre cinayetleri ve kadın dövme gibi hususları dine mal etmek suretiyle onlar üzerinden din aleyhine kampanya yürütürler. Bunların bu davranışları büyük ölçüde cehaletten kaynaklanır.

2. İslâm'ı akıl dini olarak tanımlayıp, kendilerine göre dinde akla uymayan hususları hurafe sayanlar. Özellikle İslâm'ı modern çağın anlayışına adapte etme çabaları, bazı aşırı görüş ve uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Sözgelimi, mucize, keramet gibi hususların inkârı, şefaatin inkârı, insanın çalışmasını engellediği gerekçesiyle namaz gibi ibadetlerin günümüzde gereksiz görülmesi, çalışma gücünü düşürdüğüne inandıkları orucun zararlı sayılması, akıl almaz buldukları Hz. Peygamber'in miracının inkârı...

3. Dini bütünüyle hurafe sayanlar. Din karşıtı, ateist bazı çevreler dinî inanç ve uygulamaları tamamen hurafe olarak niteleme eğilimindedir. Bunlara göre, din geçmiş çağların insanlarına has bir takım uygulamalardır. İnsanın kendisi dışındaki bir takım varlıklara dayanması kendisini inkârdır. İnsan kendi akli ve imkanları ile her zorluğun üstesinden gelebilir. Dolayısıyla Allah, melek ve cin hurafeden ibarettir. Çünkü bu tür varlıkların deney ve gözlem ile ispatı mümkün değildir. İnsan ancak deney ve gözlem ile bildiği ve tanıdığı varlığı kabul eder. Deney ve gözlem dışı her şey gerçek dışıdır, hurafedir.

4. Dinî olan ile hurafenin ayırt edilmesi tarafında yer alanlar. Bunlar Kitap, sünnet, icma ve kıyas gibi dini deliller (edile-i şer'iyeye) ile sabit olmuş hususları esas almak suretiyle bunların dışında kalanların bid'at ve hurafe olduğunu kabul

eden istikamet ve iktisat ehli insanlardır. Çünkü neyin dinî neyin dinî olmadığını tespit etmenin kuralları vardır. Bu kuralların işletilmesi ile bid'at ve hurafeler açığa çıkarılabilir. Ancak bu işlemi yapacak insanların yeterli bilgi donanımına sahip olması ve samimi olması gerekir. Bilgisi olmadan fikir üreten art niyetli kimselerin dine ve dinî esaslara yönelik iddialarına itibar edilemez.

Hurafelerin Ortaya Çıkış Nedenleri

1. Korkular: İnsanlar korkularını yenmek ve bastırmak için maddî veya manevî bir takım dayanaklar ararlar. Maddî dayanak bulamadığı durumda manevî arayışlar içerisine girer. Dinî şuuru güçlü değilse bir takım hurafelere dayanır veya kendisi uydurur. Mezarlıktan geçerken ıslık çalmak, bazı psikolojik korkularını yenmek için medyum veya cincilere başvurmak buna örnek olarak verilebilir.

2. Arzular: İnsanlar, istenilen ve arzu duyulan bir takım şeylere ulaşmak için yardım mercileri araştırır. Normal yollardan bulamadığı takdirde bir takım hurafelere başvururlar. Çocuk edinmek için yatırlara çaput bağlamak, bebek maketleri asmak, bir takım hastalıklardan kurtulmak için çeşitli kişileri ve mekanları ziyaret etmek bunlardandır.

3. Kendini beğenmişlik: İnsanoğlu, kendisini ve yaptıklarını beğenen bir yapıya sahiptir. Allah'ın gönderdiği dini bile kendi arzu ve hevesleri doğrultusunda insanın değiştirme çabası vardır. Dinlerin bozulmasının bir nedeni de işte bu kendini beğenmişliktir. Allah Teala insanın bu yapısını şöyle ifade eder: "Kötü işi kendisine süslü gösterilip onu güzel gören kimse (diğerleri ile bir olur) mu? Allah dilediğini hidayete erdirir, dilediğini sapıklıkta bırakır. (Ey Peygamber) onlar için kendini üzüntülere sokma. Allah onların yaptıklarını bilmektedir".²⁷ Tarihte birçok hurafenin ortaya çıkmasında bu şekilde kendini beğenmişliğin çok büyük rolü vardır.

Hurafelerin sayısı

Hurafelerin sayısını tespit etmek çok güçtür. Çünkü bazı kişilere göre hurafe sayılan hususlar, diğerlerine göre hurafe sayılmayabilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından müftülüklerden elde edilen verilere dayanılarak yapılan araştırma ile Türkiye'de 1380 farklı hurafenin varlığı tespit edilmiştir. Yapılan tasnife göre bu hurafelerin 335'i aile, 319'u cenaze, 272'si sağlık, 78'i mezarlıklar,

²⁷ Fâtır: 35/8.

49'u hıdrellez, 39'u talih, 170'i çeşitli ibadetler, 17'si misafirlik, 9'u büyü-fal, 9'u cinperi, 8'i aşure, 7'si helal-haram, 6'sı muska, 2'si de güneş tutulması ile ilgilidir. Bu sayılardan yola çıkarak bir takım değerlendirmeler yapılabilir. Zaten DİB tarafından yayınlanan Diyanet Aylık Dergi'de bu anlamda çok yönlü değerlendirmeler yapılmıştır.²⁸ Ancak bu sayılara bakarak bir karamsarlığa düşmemek de gerekir. Bunların büyük bir kısmının çok küçük bir azınlık tarafından inanıldığı, eğitim ve dinî bilincin gelişmesine paralel olarak birçoğunun insanların gündeminden çıktığı da görülen bir gerçektir. Ancak bu sayının ve sayılanların hafife alınmaması da gerekir. Bunlara yönelik başta eğitim olmak üzere insanların dinî ve kültürel bilinç düzeylerinin yükseltilmesinin gerekliliği ortadadır. O yüzden DİB tarafından yapılan bu çalışmanın bu anlamda bir katkı sağlayacağı açıktır.

Hurafeyi sadece İslâm ve doğu dünyası ile sınırlı bir sorun olarak da görmemek gerekir. Daha önce belirtildiği gibi İslâm toplumlarında var olan hurafelerin birçoğunun eski din ve inanışlardan intikal ettiği bir gerçektir. Batıda da bugün hala yaşayan birçok hurafenin varlığı bilinmektedir. Sözgelimi 13 ve 17 rakamlarının uğursuz, eşeğin mafyaya karşı koruyucu, at nalının uğurlu, kara kedinin uğursuz, baykuş ötmesinin kötülüğe işaret ettiğine inanılması gibi birçok hurafe bu gün dahi batılı toplumlarda yaygın olarak bulunmaktadır.²⁹

SONUÇ

Dinin duyurulması ve uygulaması Hz. Muhammed Mustafa'nın (sav) peygamber olarak gönderilmesi ve görevlendirilmesi ile başlamıştır. Dolayısıyla dinin gelmesi ile uygulaması eş zamanlı bir gelişmedir. Bu sadece Hz. Peygamber'e özgü değil, önceki bütün peygamberler için de geçerlidir. Zaten din içinde hiç kimsenin ayrıcalığı yoktur. Hz. Peygamber'e hitaben "Sana buyrulduğu gibi doğruluk üzere ol"³⁰ ayeti ile Hz. Musa'ya ile ilgili "Onun için levhalarda, öğütler ve her şeyin açıklamasını yazdık. (Ona dedik ki:) Bu levhalardaki emirleri ciddiyetle yerine getir, kavmine söyle onlar da daha bir ciddiyetle bu emirlere uysunlar..."³¹ şeklinde gelen ayetler, her peygamberin getirdiği dinin hükümleri ile

²⁸ bk. *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 2006.

²⁹ bk. "Bunlar da Batı'nın hurafeleri" <http://www.hurriyet.com.tr/bunlar-da-bati-nin-hurafeleri-4708173> (13.03.2016; 22:04).

³⁰ Hûd: 11/112; Şura: 42/15.

³¹ el-A'raf: 7/145.

yükümlü olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla peygamber dini hem getiren hem de bizzat dine muhatap olan kişidir. Dolayısıyla dinin uygulaması ilk olarak bizzat Hz. Peygamber tarafından tatbikat sahasına konulmuştur. Çünkü O, ilk örnek kişilik olma vasfını haizdir. Nitekim Kur'an'da Hz. Peygamber için üsve-i hasene yani güzel örnek tanımlaması yapılır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bizzat kendisi müntesipleri ile birlikte dinin emirlerine muhataptır. Din açısından Hz. Peygamber dahil hiç kimseye ayrıcalık ve ayrımcılık yapılması söz konusu değildir.

Bu uygulamanın ikinci ve üçüncü nesillerle devam etmesi, sünnetin yerleşik özelliği kazanmasını sağlamıştır. Zaten Hz. Peygamber'in ilk üç nesli övmesi, sünnetin yerleşik esas ve ilkelere dönüşmesinin bunlar eliyle gerçekleştiğine yönelik güçlü bir işarettir. Nitekim sosyolojik olarak da bir uygulamanın başarıyla tatbiki ve yerleşiklik özelliği kazanması birkaç nesil devam etmesine bağlıdır. Hz. Peygamber'in ilk üç nesle dikkat çekmesi de bu yüzdendir.

Sünnetin hayata intikali ile birlikte bazı aykırı tutum ve davranışların ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Çünkü insan unsuru sürekli yenilik peşinde ve kendine özgü davranış arayışı içindedir. Hem kendini tatmin hem de takdir toplamak için her icat ettiği yeniliğe toplumsal destek arayışına girer ve başkalarını yeniliğine ortak kılmaya çalışır. Bu yenilik arayışları Hz. Peygamber'in uygulamasının aksine ve onu geçersiz/tesirsiz bırakacak şekilde olursa bunun adı dinde bid'attır. Bunun yanı sıra akla ve mantığa uymayan, dinen sakıncalı bulunan, kimi zaman da fert ve toplum için zararlı olan veya hiçbir faydası bulunmayan uygulamalar ise hurafe olarak nitelendirilir. Hurafelerin varlığı daha eskilere dayandığından ve bir ölçüde dinden bağımsız ortaya çıktığından bid'atten daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. Bu yüzden tarih boyunca hak dinler mevcut hurafeler ile mücadele etmişler ve yeni hurafe ve bid'atların ortaya çıkmaması için tedbirler almışlardır. Çünkü bid'at ve hurafe dine sonradan eklenen ve dinin bir unsuru şeklinde sunulan ayrık otları gibidir. Bu yönüyle bid'at ve hurafeler, dinin müntesiplerini dine yabancılaştırma gibi bir işlev görmektedir. Bu yabancılaşma ya müntesibin sahih dinden uzaklaşması veya dinin özgünlüğünü yitirmesi anlamına gelmektedir. Nitekim Yahudilik ve Hıristiyanlığın maruz kaldığı tahrif bu türden bid'at ve hurafelerin dine sokulmasından kaynaklanmıştır. Hz. Musa zamanında bile puta tapan bir kavmi gören Yahudiler benzer bir uygulamayı kendileri için istemiştir. Samirî'nin Hz. Musa'nın ayrılmasını fırsat bilerek buzağı putunu icat

etmesi de bir nevi bid'attır. Yahudilerin Hz. Peygamber döneminde bizzat ellerindeki Tevrat'ın bazı ayetlerini gizlemeye çalışmaları da aynı şekilde bid'at kapsamına sokulabilir. Nitekim benzer şekilde Hıristiyanların Hz. İsa'yı insanî boyutunu aşacak şekilde yüceltmeleri, ölümü ile ilgili bir sürü hurafe uydurmaları, son olarak onu "Tanrı'nın oğlu" olarak görmeleri dini özünden uzaklaştıran bir gelişmedir. Bu ve benzeri inanç ve uygulamalar tarih boyunca hem dine hem de dinin müntesiplerine tamiri imkansız zararlar vermiş ve hakiki din ile müntesibi arasında kapatılması zor uçurumlar oluşmasına yol açmıştır.

Kaynaklar

- Abdulkahir el-Bağdadî, *Usûlü'd-dîn*, İstanbul 1928.
- Abdulkâhir es-Suhreverdî, *Kitâbü avarifi'l-meârif*, Daru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1966.
- Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, Beyrut 1405/1985.
- Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, Kahire ts., Mektebetü'n-Nahda el-Mısıryye.
- Ali el-Kârî, *Da'u'l-meâli alâ Bed'i'l-emâli*, İstanbul 1985.
- Aydınî, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006.
- Beydavî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut 2001.
- *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 2006.
- Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avasım mine'l-Kavâsım*, nşr. Ammar Talibî, Cezayir ts.
- Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *et-Temhîd li kavâidi't-Tevhîd*, Kahire 1987.
- Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Tebssiratü'l-edille*, nşr. H. Atay, Ş.A. Düzgün, Ankara 2003.
- Fahreddîn er-Razî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Gazzâlî, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ömer Abdusselam Tedmûrî, Beyrut 1408/1987.
- İmam Rabbânî Ahmed es-Sirhindî, *el-Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara 1980.
- Karadaş, Çağfer, *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*, İstanbul 2015.
- _____, *İslam'ın İnanç Yapısı*, Bursa 2006.
- Kuşeyrî, *er-Risâle*, nşr. Ma'ruf Zureyk-Ali Abdulhamid Baltacı, Beyrut 1410/1990.

-
- Matürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sunne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hiyemî, Beyrut 1425/2004.
 - Muhammed Huseyin Âl Kâşîfü'l-Gitâ, *Aslu's-Şîa ve usûlühâ*, Kahire 1377/1958.
 - Nasîruddîn et-Tûsî, *Risâle fi kavâidi'l-akâid*, nşr. Ali Hasan Hazım, Beyrut 1413/1992.
 - _____, *Tecrîdü'l-akâid*, nşr. A.M.H. Süleyman, İskenderiye 1996.
 - Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, (Subhi Salih, Menhelü'l-varidîn ile birlikte), Pamuk Yayınları Ofset Baskı, İstanbul 1990.
 - Sun'ullah Gaybî, *Akâidnâme*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, no: 854/4, vr. 26-27.
 - Suyutî, *Miftâhu'l-Cenne fi'l-İhticâc bi's-Sunne*, Medine 1408.
 - Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
 - Zemahşeri, *el-Keşşâf*, el-Meketebetü't-Tevfikiyeye, Kahire ts.
 - <http://www.hurriyet.com.tr/bunlar-da-bati-nin-hurafeleri-4708173> (13.03.2016; 22:04).

Bid'ah and Superstitions as Tools of Alienation from Religion *

Cağfer KARADAŞ**

Abstract

Bid'ah and superstitions, which means deviation from essence of religion, is the topic of this article. In order to understand this point truly, it essential to focus on Sunnah, which represent the essence of religion. Bid'ah and superstitions are evaluated in terms of their origins and meanings. Besides, differences between bid'ah and superstitions are highlighted in this article. In this study, the aim is to differentiate Sunnah, essence of religion, and bid'ah and superstitions, representations of alienation.

Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe

Özet

Makalede dindarın dine yabancılaşması veya dinin özünden ve özgünlüğünden sapması anlamına gelen bid'at ve hurafe konuları ele alınmıştır. Bu iki hususun tam olarak bilenebilmesi için de öncelikle dinin özünü ve özgünlüğünü temsil eden sünnete yer verilmesi gereği açıktır. Sünnet özellikle anlam çerçevesi ve oluşum süreci noktasından ele alınırken bid'at ve hurafe mana ve mahiyetlerinin yanı sıra ortaya çıkış nedenleri noktasından da incelenmiştir. Ayrıca çoğu zaman birbirine karıştırılan hurafe ile bid'at arasındaki farklara dikkat çekilmiştir. Bu çalışmayla dinin özgünlüğünü temsil eden sünnet ile yabancılaşmayı temsil eden bid'at ve hurafe arasındaki temel ayrımı ortaya koymak hedeflenmiştir.

* This paper is the English translation of the study titled "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe" published in the 3th issue of *İlahiyat Akademi*. (Cağfer KARADAŞ, "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe", *İlahiyat Akademi*, sayı: 3, 2016, s. 23-44.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Department of Kalam, Faculty of Divinity, Atatürk University, caferkaradas@hotmail.com, (0224) 243 10 66.

Introduction

The correct practice of religion as well as the wrong practices have been established since its beginning. During the time of the Prophet, these practices were prevented with the support of revelation and the armor of virtue. However, absence of these two preventive factors after the Prophet made it difficult to avert such wrong practices. Although the companions, those after them and their descendants effectively fought against these practices due to temporal proximity to the Prophet, the same success could not be said to have been achieved in the following periods. In order to prevent such misdeeds, people have chosen to be under the umbrella of a sect by subjecting themselves to the scholars they trust from within these three generations. This decision is exactly for living and sustaining Islam as the Prophet practiced. The is called Sunnah, while the others are named bid'ah or superstition. While Sunnah is the correct practice of religion, bid'ah is to deviate from religion in the name of religion or in the name of piety. In this sense, bid'ah means alienation of the adherent from his own religion or disengagement from the essence of religion and loss of its original values. The recognition of bid'ah and superstition depends primarily on the recognition of the meaning and nature of the Sunnah.

Sunnah

Various descriptions of Sunnah have been made according to the branches of science and different mindsets. According to the hadith scholars, "It consists of the words, acts, endorsements, and manners of the Prophet (pbuh)." The words and deeds of the messenger of Allah before the prophethood are included in this description. Scholars of the principles of Islamic jurisprudence describe Sunnah as "words, acts and statements that are conducive to religious evidence", while scholars of the jurisprudence itself define it as "religious provisions other than *fard* and *wajib*." Apart from these, there are also descriptions of Sunnah, such as "the Prophet's way of life", "the path followed by the first Muslims as the way of the Prophet" and "every provision reported by the Prophet."¹

¹ See Abdullah Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, "Sunnet"

According to the description of the practice, Sunnah is “the principles that emerged from the practices of the Prophet.”² It would be more appropriate to understand it as *practices that would be in accordance with the words, verbs, and expressions of the Prophet*. However, by taking into account the abstract side, especially the belief aspect of the religion, it is necessary to add the oral statements of the further generations after the Prophet, as long as they are in accordance with his words, deeds, and figures because it is a fact that people in later ages developed models of thought and practice based on the words, verbs and expressions of the Prophet.

When it comes to contact with the Quran; Sunnah is the explanation of the Quran and its application in the course of life. Therefore, Sunnah is not independent of the Quran. Accordingly, the Quran, also, cannot be considered independent of Sunnah. In this case, the meaning frame of Sunnah has a breadth that *expresses the whole of the Quran and the words, acts, and expressions of the Prophet*. Thus, Sunnah can be understood in a broad way to encompass the Quran, and that would be the right interpretation. As a matter of fact, it is narrated from al-Bayhaqi by al-Suyuti, and from al-Suyuti by al-Maqhul that: *“the need for Sunnah of the Quran is greater than the need of the Quran for Sunnah.”* This is due to Sunnah being the explanation of the Quran and its application to life. And the verse, “And We revealed to you the message that you may make clear to the people what was sent down to them and that they might give thought”³ supports this opinion.⁴ As a matter of fact, in this verse, the whole of the Quran is implicit in terms of meaning and therefore, in addition to those who comment that the need for the Prophet's explanation is clear, the Quran is not all explicit but some of it is still firmly revealed, so the verse only requires the explanation of those who are concise. Besides, about this verse, there is also a third interpretation that the Prophet had a duty to explain all the provisions to the responsible people. No matter which

² Aydınlı, *Hadis Istihlaları*, “sunnet”

³ an-Nahl 16/44.

⁴ Suyuti, *Miftah al-jannah fi al-ihitijaj bi-al-sunnah*, Medina 1408, p. 43-44.

interpretation we accept, the position of the Prophet to convey the Quran as well as to explain and practice is a fixed reality.⁵

According to this, **Sunnah** is an accepted idea and practice in the Islamic community based on the solid and authentic information/news that comes from the Prophet through companions, His followers and the generation after them. In this sense, it can be said that Sunnah is a certitude and stable form of the originality of religion. This is the meaning of 'Sunnah', which is commonly used among Islamic scholars. This is the meaning that is attached to the word 'Sunnah' in the concept of 'Ahl al-Sunnah', which means "Sunnah adherents" or "those who follow Sunnah". According to this description, the Prophet's practices are both an example and an original model for subsequent Muslims. Accordingly, the following generations described the Sunnah in this way. They understood it as "to adopt the Prophet's way of life, the models of thought and behavior of Him and to follow His practices."

At this point, it is clear that the *application* has a central point. Although the field of belief is not subject to application, it is necessary to consider application related to this field as a term. While Allah Almighty, to who there is nothing unknown, sees the heart of a human, humans themselves, whose knowledge is only limited to the seen, can judge people based on words and actions because the only thing that can be known to man is the manifested word and actions. The provision of "we only know what is written in the word and what is acted" (نحن نحكم بالظاهر والله يتولى السرائر)⁶, which has settled in the mindset of the Ummah since the first periods, requires this. Since one's belief/faith is manifested by reflection in behaviors or oral statement, it is also appropriate for Sunnah to make an assessment according to it. Such was the treatment of the Prophet towards the companions. As a matter of fact, the scholars of qalam have found it sufficient for the person to declare his faith in the word to consider him/her a Muslim in worldly terms and to fulfill the provisions of the religion because it is not possible for any other entity to know one's heart except Allah.⁷ Considered together with belief, Sunnah is that a person's

⁵ Fakhr al-Din al-Razi, *Tafsir Al-Kabir*, Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut nd., XX, 37-38.

⁶ Al-Ajluni states this phrase as *أمرت أن أحكم بالظاهر والله يتولى السرائر*. For reviews, see: *Kashf al-khafa and muzil al-ilbas*, Beirut 1405/1985, I, 221-223.

⁷ Maturidi, *Ta'wilat Ahl As Sunnah*, Ed. Fatima Yusuf al-Hiyami, Beirut 1425/2004, IV, 559; Abd al-Qahir al-Baghdadi, *Usul al-Din*, Istanbul 1928, p. 347-355; Abu al-Mu'in al-Nasafi, *Al-Tamhid fi Qawa'id al-Tawhid*, Cairo 1987, p. 100.

subjection to the words and acts of the prophet and the aforementioned three generations. In this sense, "it is also within the scope of bid'ah to declare a person who reveals that he is a Muslim by word and deed an unbeliever because the Prophet did not regard even the hypocrites, who did not believe in heart, as unbelievers. As a result, Sunnah is that the practice of the Prophet became entrenched in the hands of the first three generations and became a model for the subsequent Muslims. Bid'ah, which is described as "practicing something unprecedented and unexampled" is the opposite of Sunnah in this sense.

A three-stage process can be mentioned in the formation of circumcision, which puts the practice forward/center: 1. The practice of the Prophet, the Rashidun Caliphate and the companions; 2. The practice of the successors; and 3. The practice of their successors. This is because the Prophet praised the three generations after him: "the best of you are those who lived in my age, then those who followed them, then those who followed them."⁸ It is because of the fact that the Prophet praised these three generations, that they continued their practices and played a first-degree role in becoming established. Otherwise, the temporal gap that emerged after the Prophet would mean that Sunnah and the religion put forth by Sunnah remained ineffective. So it is a fact that the efforts and endeavors of these three generations in the transition of Sunnah into a settled state are of great importance and deserve praise. Accordingly, it is not possible for Sunnah to take place within a short period of time. In other words, it is not possible for Sunnah to become established in the whole society within short time. It is not appropriate for Sunnah's being 'settled' because the concept of Sunnah is used for matters that have become established and are practiced by people. However, It is also necessary to underline that *the real Sunnah is the Prophet's practices are based on his words, deeds, and expressions* because Sunnah is the practice of religion. As the one who communicated and explained the religion is the Prophet, his practices must be considered first. However, it is a fact that it takes a long period of time for these practices to become widespread and established in Islamic society, as has been experienced before. Accordingly, it was not possible for all companions of the Prophet to know and learn all his words, deeds and phrases within a limited period

⁸ Bukhari, "Shahadat", 9; Müslim, "Fadai al-sahaba", 212; Tirmidhi, "Fiten", 45; Al-Ajluni, *Kashf al-khafa*, I, 475-476.

of time. And the companions may not have witnessed His every practice and heard His every speech in person. Therefore, it is obvious that Sunnah of the Prophet required a process that covered three generations. The companions learned from each other, their successors learned from them, and the next generation learned from the successors of the companions.

Ahmad Emin's assessment of the process of the formation of the mindset of knowledge in the Islamic Society supports our assessment of the settlement of Sunnah: "after the conquest of many countries, the companions were dispersed to different regions. These companions, who were all scholars, set out for education and they formed the core of the madrasas to be established in those regions. These scholars had their own personalities and they reflected these personalities to the madrasas in which they played a core role. Abdullah ibn Mas'ud in Kufa, Abdullah ibn Abbas in Mecca, and Abdullah ibn Amr ibn 'As in Egypt... It was out of the question that all of these companions knew everything the Prophet said and did and anything else related to the teaching of religion because some of them were not present when the Prophet preached; so it is natural that they missed some of the things learned by other companions. So everyone had knowledge of certain things but knew nothing about some others. This brought about the fact that the Hadith found in one region did not exist in others. The companions were followed by the next generation and the successors took their place in raising the banner of knowledge. When many of them realized that there was information they did not know but available in other regions, they went on journeys to obtain it. There was a constant movement for scholars of the period. The Egyptians went to Medina, those in Medina to Kufe, the people of Kufe to Damascus, and the people of Damascus to another. Thus they were trying to establish a unity of knowledge in the land of Islam. As a result, differences based on different personalities of the companies were minimized. The duty was taken over by the successors after the second generation and the method was sustained."⁹

It is very likely that Sunnah has become widespread within the Islamic society after each of these three generations practiced what they had learned about the religion. It is not possible for these three generations, who have been praised by the Prophet, to make up another Sunnah of their own accord. This is because they were

⁹ Ahmad Emin, *Fajr al-Islam*, Cairo nd., Mektebet al-Nahda al-Misriyya, p. 192

making a sincere effort to carry out or promote Sunnah on way reaching the Prophet. As can be seen in the quote from Ahmad Emin above, they were on a constant journey of knowledge. Therefore, the practice of the companions, their followers and the third generation in religious matters was considered in the scope of Sunnah. As a result of this extremely accurate and even progressive attitude, all the institutions and rules of Islam have been established. Accordingly, Sunnah of the Prophet means the practice of Islam. The first generations, who understood this properly, were very receptive to bid'ah from the beginning and took a very clear and harsh attitude towards those spreading bid'ah. When we realize how important this attitude is to protect the purity and health of Islam, just as under the reign of the Prophet, we better understand the present danger of bid'ah and superstitions towards religion and society. *Thus, the transition process of Sunnah to life was completed by the three generations praised by the Prophet, namely, the companions, their successors and those after them.*¹⁰

Bid'ah

Sunnah is to live according to the religious essence and in its original form, while bid'ah is the name of moving away from this essence and losing originality. In other words, bid'ah the alienation of the adherent and distancing himself from religion. It is only by staying true to the essence of the first day that we can live the sound and true religion. Moving away from this essence and true line drives one towards other channels and causes him to go astray. In fact, Satan's turning away from His mercy and His expulsion, despite the command of Allah, shows up with a new path and a claim of truth because ensuring the authenticity of religion depends on its preservation as it comes from the divine source. Iblis' attitude towards the command of Allah when Adam was created is a striking example of this. "[Allah] said, "What prevented you from prostrating when I commanded you?" [Satan] said, "I am better than him. You created me from fire and created him from clay."¹¹ And this became the first bid'ah in history.

An example of the kind of bid'ah that means *creating something that has never been on the agenda or uttered in the field of faith in the history of Islam* is to open up discussion

¹⁰ Çağfer Karadaş, *İslam'ın İnanç Yapısı*, Bursa 2006, p. 153-158.

¹¹ al-A'raf: 7/12.

on the subject of destiny. While the principles of faith were determined during the Prophet's reign and these principles were established among the companions and during his time, towards the end of the companions' age a group in Basra opened this issue to discussion. Giving the name of Qadariyah to this group is not because of their denial of fate, but because of their talk and discussion about destiny. Indeed, the statement "Ma'bad al-Juhani was the first to speak about destiny" (أول (قال في القدر معبد الجهني/من تكلم) in Muslim and Tirmidhi is evidence that fate was being debated at the time. His reaction when the news reached Abdullah ibn Umar shows that this issue was not brought to the agenda of discussion among the companions or even in the region of Hijaz in any way. The fact that the strangeness of this debate and the people who opened the debate were carrying out a first was found to be contrary to the established and original rules of that period. "Neither let them see my face nor let me see their face," said Abdullah ibn Umar about the group and he excluded them. The reason behind this exclusion is that they created something new within the religion and it was considered as though they were moving religion away from its original origin. Another evidence is this issue was never brought up among the companions is Abu Bakr Ibn Al-Arabi's determination that "the rumours concerning the Prohibition of speaking about destiny are fabrications". That is to say, this issue has never been raised among the companions in a way that requires prohibition. These and similar groups have been called Ahl al-bid'ah by the main religious mass living the religion according to Sunnah, because they have opened up discussion about a subject that has never been on the agenda among the companions.¹²

An example of bid'ah in the area of worship is that the polytheists created a type of whistling and clap while going around the Kaaba, as reported in the verse "And their prayer at the House was not except whistling and hand-clapping."¹³ The fact that the polytheists reduced the *tawaf* worship performed since Abraham to whistling and clapping naked is a deviation from the religion of Abraham. This is also a striking example of how the right religion and worship have undergone a process of degradation through bid'ah. On the other hand, the polytheists used

¹² See Müslim, "Kitab al-Iman", 1; Tirmidhi, "Kitab al-Iman", 4; Abu Bakr ibn Arabi, al-Awasim min al-Qawasim, Ed. Ammar Talibi, Algeria nd., II, 190; for more information, see: Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*, İstanbul 2015, p. 30-35.

¹³ al-Anfal: 8/35.

turned this worship in Kaaba into a torment for the Prophet and his companions. In this context, they tried to confuse the Prophet and his companions and disturb their peace by whistling and clapping while praying.¹⁴

In the field of politics, question of the appointment of the imam/caliph through consensus, which is not mentioned by the prophet nor by the companions and which has no application, has again taken its place in the literature as an example of bid'ah. With the death of the Prophet, first Abu Bakr, then respectively Umar and Uthman were elected caliph by the will of the Muslims. And no one, including Ali, objected. Ali himself was also elected by the vast majority in Medina and designated as caliph/imam. Ali neither objected to his appointment as the caliph in this way nor claimed that he was an imam who was designated with consensus against Muawiyah. To claim that the imamate would be determined by consensus while the situation was as mentioned would be to put forward a new way and method that does not exist in fact and which is not practiced by the first figures of the religion in any way. This new claim has given rise to the claim that imams appointed with consensus in religion are innocent. And it means equating the imam with the Prophet or considering him as an alternative. This claim of the Shia came to the point of producing an alternative authority within the religion, especially in some Sufi groups, where the sheikhs/murshids, who are seen as imams protected from mistakes and sin (mahfudz). On the other hand, the source and the basis of Shia's claims regarding the Mahdi is the claim that the imams were appointed with consensus, which was only a bid'ah in fact.¹⁵

In this case, identification of the bid'ah depends on determining Sunnah in its original form and knowing its limits. As a matter of fact, since Sunnah is transmitted from generation to generation through clear narratives, its scope/boundaries have become largely clear. A statement and practice contrary to that within religion was considered bid'ah by the main group who lived based on

¹⁴ See Al-Zamakhshari, *Al-Kashshaf*, al-Meketebet al-Tevfikiyya, Cairo nd., II, 239-240; Fahreddin al-Razi, al-Tafsir al-Kabir, XV, 159-160; Al-Baydawi, *Anwar al-Tanzil wa-Asrar al-Ta'wil*, Beirut 2001, I, 384.

¹⁵ Abd al-Qahir al-Baghdadi, *Usul al-Din*, p. 284-286. Abu al-Mu'in al-Nasafi, *Tabsirat al-adilla*, Ed. H. Atay, Ş.A. Düzgün, Ankara 2003, II, 445-460; Nasir al-Din al-Tusi, *Tajrid-al-'Aqaid*, Ed. A.M.H. Süleyman, Alexandria 1996, p. 135-150; a. mlf., *Risalah fi qawaid al-aqaid*, Ed. Ali Hasan Hazim, Beirut 1413/1992, p. 83-93; Ahmad Emin, *Fajr al-Islam*, p. 266-278; Muhammad Husain Al Kashif al-Ghita, *Asli al-Shia and usuluha*, Cairo 1377/1958, p. 133-141.

Sunnah. However, this practice was limited by the majority of scholars to the area of *faith* and *worship*. Customs, traditions and certain habits among the people were not considered bid'ah. From this point on, bid'ah can be defined as, "*The practice was put forward in the field of faith and worship after the periods of the Prophet, his companions, their successors and the following generation.*" However, the provisions and practices obtained by reference of the originals of the religion, such as reasoning or comparison, cannot be considered bid'ah. In other words, reasoning and comparison are new provisions based on the origin of religion. Practices in areas where religion is not regulated are not included in the scope of bid'ah.

Bid'ah is a sensitive issue. So we need to be extremely careful about our judgements regarding whether a practice is bid'ah. For example, the way and method for a matter to become a religious provision has already been determined. In this context, the main sources of practice are the four proofs, namely, the *book*, *sunnah*, *ijma* and *qiyas*. In addition to the four main evidences mentioned, there are some minor evidences known to the people. The provisions laid down by reference to this evidence cannot be considered bid'ah. The reasons made by Islamic scholars is not considered bid'ah because they are within the scope of the method we talk about. In other words, the practices laid down by *ijtihat* cannot be included in the scope of bid'ah. Some practices that are common and considered traditions can not also be included in the scope of bid'ah. Life is highly variable and dynamic. It is not right to seek the judgement about every new development in the Quran and Sunnah, and it is not always possible to find answers there. Such an approach limits life and makes it boring because orders and prohibitions have been set in religion. Apart from this, there is a very wide area left to the preference of people to be made and not to be made. It is left to man to make decisions in this regard. This means that a person can make some personal or social decisions freely. Such arrangements and decisions cannot be included in the scope of bid'ah.

A second sensitive point is that some practices are included in religion under the name of Sunnah, while others are included in the scope of prohibition under the name of bid'ah. In particular, some religious groups show the practices of their leaders within the scope of Sunnah. It is like this to establish Sunnah based on a number of fabricated words under the name of Hadith. As Imam Rabbani said, *every bid'ah leads to the elimination of a Sunnah*. For example, the long words of

niyyah before prayers, which are bid'ah, prevents early participation in the prayer in congregation, which is sunnah.¹⁶ Right at this point, the Prophet's warning is very important: "whoever gives life to an abandoned Sunnah after me, he will be given a reward as the reward of all who practice it. And nothing shall be diminished from their reward. And whosoever creates a bid'ah which is not in accordance with the good pleasure of Allah and his messenger, he shall be charged with the same as the sins of the people who do it. Nothing shall be diminished from their sins."¹⁷

The reason for the confusing Sunnah with bid'ah is that there is a very subtle distinction between these two in some respects. Sometimes it is not possible to notice this distinction. For example, visiting cemeteries is sunnah, but seeking help from the grave is bid'ah. A cemetery visit should be to remember death and to pray to those lying there. Other than that, it is not right to turn it into a visit of worldly interest because with the transition to the life in the grave, the period of 'practices' is over. Therefore, the dead cannot do favors for the living.

On the other hand, the inclusion of certain social practices within the scope of bid'ah due to being habit and tradition also leads to unrest in society. In fact, the removal of such practices leads to the destruction of many cultural values and practices. Therefore, it would be favorable to distinguish between the cultural element and the bid'ah. For example; writing poems and mercies about the Prophet and reading them with music are cultural values. Mawlid ceremonies can also be considered in this context. If people do not convert such practices into obligatory religious practice i.e. Fard, Wajib, Sunnah worship, there should be no harm in doing so. On the other hand, all good activities that believers do for the sake of Allah, which are not covered by religious prohibition, are seen as worship. From this perspective, reciting mawlid poems is not only a cultural activity but also a kind of worship. But the subtle point here is not to regard this activity as a religious order and not to make it mandatory. To perform a ceremony voluntarily and to commemorate Allah and the Prophet should cause no problem in terms of the religion. However, regarding mawlid ceremonies on the fortieth or fifty-second day of the dead or on the fortieth day of a baby born as obligatory, having an

¹⁶ Imam Rabbani Ahmad al-Sirhindi, *al-Maktubat*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, nd., I, 159-160, 186th Letter.

¹⁷ Müslim, "İlim", 6; Tirmidhi, "İlim" 16.

expectation in this regard, forcing people to do so, and considering otherwise a sin is an obvious bid'ah.

On the other hand, it is also not right to wreak havoc in the name of eliminating bid'ah. Such an approach may have more damaging consequences. For example, it is not right to demolish the tombs and cemeteries, which were built centuries ago in order to make graves simple, and which have historical and artistic value because those tombs and tombstones are like title deeds proving that these lands we are living on belongs to us. We can use them as historical documents against enemies who claim rights on our lands. In addition, these buildings are assets in the name of art and culture. In religion, there is no compensation for harm by harm. Care can be taken to make a new tomb simple, but it is not right to destroy a tomb built centuries ago.

Reasons for the emergence of bid'ah

1. Striving to live the religion better: the equivalent of this expression in our classical works is *ifrad* (overdoing), which means to go too far in religion. Sometimes people ruin or even waste in religion in the name of better religious life. Religious efforts to live better is an issue that has been on the agenda since the time of the companions. Accordingly, the demands of some people from the companions of the Prophet are constantly to fast, to perform prayers and to be completely removed from sexual relations were not welcome by the Prophet, and even such approaches were forbidden. Accordingly, the Prophet did not find the attempts of Abu al-Darda and Abdullah ibn Amr ibn al-As to fast continuously and to pray continuously correct, and declared to them that "their bodies, their eyes, their family and even their guests have rights over them."¹⁸ In later centuries, even today, some people attempt to build the foundation in Arafat, which depends on a certain time and place, in their own cities. Even if this is a well-intentioned attempt to live together the mood of the pilgrims, it is ultimately against the procedures and principles of hajj and wuquf, and it is bid'ah. Similarly, being based on good will to lay the ground for those who have never performed does not prevent the *tahajud* prayer, which performed by the prophet in his room,

¹⁸ Al-Nawawi, *Riyad al-Salihin*, (together with Subhi Salih, Manhal al-Waridin) İstanbul 1990, Pamuk Yayınları Ofset Baskı, p. 143-147.

performed in congregations in the mosque from being a bid'ah. This kind of interference and behavior brings with it the risk of ignoring the requirement that is bound to a certain time and place of worship and confusing the obligatory worship with Sunnah in religion.

2. Respect for the past: Respect for the past stems from the fact that it is seen as a spiritual power and motivator for the present and the future, as well as a search for roots and origins of the human being. In fact, respect for the past is accepted within the boundaries of sobriety and economics because every person has a deep backward kinship history, especially to his/her parents. Man's attachment to the past is natural. This is why it is ordered that the relations of relatives be kept strictly and to be cared of. However, it is within the scope of bid'ah that the blessing of the past and the spiritual heritage from the past are introduced into the religion as an essential element. Accordingly, it is stated in the Quran that the polytheists went and counted their ancestors in the grave in order to be superior to others and to be proud.¹⁹ This is the underlying reason why today racism and, to some extent, nationalism are quite popular. Indeed, there is an emphasis on origin in the rebellion of Iblis as pointed out above. This understanding leads people over time to bless the elders of the tribe or nation, to see them as prophets, and even to accept their words and practices as a religious basis.

3. Extreme respect for imams and leaders: As mentioned above, the first example of this is the principle of belief in Shia that Ali was the imam who was appointed with consensus. Similarly, the appointment of some sheikhs by their predecessors was perceived as a divine designation. Thus, the resulting religious leader is considered to be free and protected from mistakes, and every word he says is considered to be a religious order. In other words, in Shia, Imams are considered innocent and in Sufism, saints are considered protected, and their words and actions are seen as religious orders. According to Ku'eyri, this protection does not eliminate the possibility of sinning throughout the test of being a servitude.²⁰ However, taking this understanding to an extreme level in some Sufi circles has

¹⁹ At-Takathur 102/1-2; and see Maturidi, *Ta'wilat*, V, 513.

²⁰ Qushayri, *al-Risala*, Ed. Maruf Zuraiq Ali Abd al-hamid Baltaci, Beirut 1410/1990, p. 359-360; Ali al-Kari, *Da al-meali ala bed al-emali*, İstanbul 1985, p. 65; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, "Hıfz" and "Mahfuz" sections

laid the groundwork for the emergence of new practices within religion, namely bid'ah. The fact that the elders of Sufism persistently suggested that the explicit aspects of Sharia should be taken as a basis was not enough to prevent the bid'ah which took place in this area.²¹

4. Some old religious and cultural values: Some values belonging to past nations and cultures are carried in Islam as if to become an element of it. Since some of them are superstitious, Islam has already struggled with them. For example, idols and beliefs based on them are elements of bid'ah that all true religions struggle with. The story of the beginning of idolatry in Mecca is a striking example of this. Amr ibn Luhay, a former saint of the Quraysh, went from Mecca to Damascus for trade. There he saw people worshipping idols. He was pleased, and took one of the idols and brought them to Mecca, and he placed it for people to worship, and named it as *Hubal*. This is how the first idolatry began in Mecca. Qusay, who had made brought benefits to the Quraysh, placed this idol inside the Kaaba and placed fortune arrows in front of it. The other Arabs also put their idols in and around the Kaaba and placed arrows of fortune in front of it. When the Arabs were involved in important activities such as travel, trade, or marriage, they pulled arrows in front of the idols and acted accordingly. Thus, the Quraysh left the path of Ishmael and Abraham, which was the religion of Allah, and worshipped lifeless and bloodless idols they had made of stone, mud-brick, wood, even of flour-palm paste.²²

5. Hadith forgery: Some with good intentions and some with purpose, the attribution of some falsehood and false information to the Prophet is regarded in history as a fabrication of Hadith. In this way, the basis for the formation of a lot of bid'ah within the religion has been prepared. The scrupulousness of the narrators about the reliability of the hadith is to prevent such a course. This may be the reason for the saying of the hadith, "*Do not tell a lie against me for whoever tells a lie*

²¹ According to 'Abdul Qahir al-Suhrawardi, the recollections that come to the heart are measured by Sharia. If it falls in accordance with *fard* or *naflah*, it is practiced, and if it is in *haram* or *makruh*, it is abandoned. If there is an equal situation, it shall be acted according to the nearest legitimate measure, which would be contrary to the desire of the soul. (Abdul Qahir al-Suhrawardi, *Awarif*, p. 465). Al-Ghazali, on the other hand, is of the opinion that it would mean the annulment of the sharia of Western knowledge, which is contrary to the religion's laws. (Al-Ghazali, *Ihya Ullum al-Din*, I, 171-174). According to Sun'ullah Gaybi, Sharia is the essence of the truth and the truth is the core of the Sharia. The claim of truth that opposes Shariah, which is explicit, is falsehood. The person who claims a matter that does not conform to the law as truth is heretical and perverting. But those who accept the truth that is agreed with the Shari'a will be regarded in the right path. Those who claim the opposite are heretics. All saints of perfection are the men of the tawhid. (Sun'ullah Gaybi, *Akaidname*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, no: 854/4, vr. 26-27).

²² Ibn Hisham, *al-Sirat al-Nabawiyya*, Ed. Ömer Abdusselam Tedmuri, Beirut 1408/1987, I, 79-85

against me (intentionally) then he will surely enter the Hell-fire."²³ However, despite all this, many fabricated hadiths have emerged and the scholars have seen that one way to get rid of them is to collect such words and bring them to the attention of people. In spite of this, it is clear that some people, especially on screens today, who are announcing hadiths as fabrications, do not display anything of this effort, attention and diligence of the old scholars. What they say and what they spread turns the service to Islam into loss because every utterance or practice made up and put into color of religion distorts religion from its essence.²⁴

Superstitions

Superstition means "empty words, meaningless practices, inconsistent thoughts." In the religious sense, "they are void beliefs and practices that have no religious or logical basis and are considered to be worshipped in the name of religion". It is also possible to call them 'void faith'. In other words, they are words, actions, and behaviors that are not at the core of religion, which are introduced into religion in a number of ways and which are accepted in society as religious beliefs and worship. Many of the superstitions have descended from superstitious religions and entered into the life of societies. But there are also superstitions invented by humans over time. For example, the superstition that "if the person with car sickness (who feels sick on a trip) drinks some petrol, he will find relief" is of this kind.

Difference between bid'ah and superstitions

Due to the similarities, bid'ah and superstition are sometimes confused with each other. From the point of sameness and separation, we can evaluate bid'ah and superstitions in three parts:

1. While all of the bid'ah are religious-looking, some of the superstitions are related to daily life and independent of religion. For example, tying rags to tombs is a religious-looking bid'ah and superstition. However, the superstition of "seven-month-born child lives, eight-month-born does not live" is not religious.

²³ Bukhari, "İlim", hadith no: 110; Al-Nawawi, *Riyad al-Salihin*, p. 754 (hadith no: 1378).

²⁴ For more information, see: Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, Ankara 1980, p. 187-195.

2. There are bid'ah that fall within the scope of superstition and that do not. Good (hasanah) bid'ah are not considered superstitions, while bad (sayyiah) bid'ah are superstitions. Building minarets and reciting the adhan from there, performing *tarawih* prayers with congregations for twenty rak'at is considered good bid'ah, so they do not fall within the scope of superstition. In contrast, believing that ghouls emerge from graves and summoning the souls of the deceased is both bid'ah and superstition.

3. Bid'ah are practices contrary to the Sunnah of the Prophet. Therefore, the emergence of bid'ah was after the birth of Islam. However, the emergence of superstitions goes far back in history. As superstitions are vanity, we can say that they began to appear with the corruption of the true religion after Adam.

Superstitions and Religion

Some people from the past to the present have claimed that religion and many aspects that are religious are superstitions. For example, the Quran says, "*And when Our verses are recited to them, they say, 'We have heard. If we willed, we could say [something] like this. This is not but legends of the former peoples.'*"²⁵ The polytheists declared the words of the Quran as 'legends' and superstitions. Likewise, they declared the miracles shown by the Prophets as tales of the ancients.²⁶ Today, some materialists and positivists, who regard experiment and observation as the only source of knowledge, place all religious beliefs, especially the belief in Allah, into the scope of *superstitions*. As they do not see them with naked eyes, they consider the things that are revealed in the Quran and Sunnah as unreal, such as angels, Jinn and Satan. They deny that there is a soul beyond the human body because they do not accept what is outside the material dimension. According to them, worship, asking for help from Allah, and linking moral rules to reward and sin are all superstitions. It is necessary for the religious to strengthen their position against the idea that regards religion as a complete superstition. For this reason, there is a need for specific knowledge to distinguish between the true religion and superstitions. Otherwise, there is a faltering situation between the fact that religion is considered

²⁵ al-Anfal: 8/31.

²⁶ al-An'am: 6/25; al-Anfal: 8/31; an-Nahl: 16/24; al-Mu'minun: 23/83.

a complete superstition and the fact that superstitions are converted into religion. It is possible to mention four different views on religion and superstitions:

1. Those who regard every traditional practice among the people as a part of the religion... According to them, there is no such thing as superstition. This group expands the area of religion to the extreme, and shows an understanding that respects and advocates all kinds of religious practices. It is observed that those who oppose religion attack with the same approach by showing a number of points that are not from religion. Such people are campaigning against religion through bad treatments and practices, for example committing acts of honor and beating women. However, these behaviors are often due to ignorance.

2. Those who define Islam as the religion of reason and consider anything that does not stand to reason as superstition. In particular, efforts to adapt Islam to the understanding of the modern era have brought with them some extreme views and practices. For example, the denial of miracles and wonders, the denial of intercession, claiming that prayers are unnecessary as they prevent people from working, fasting is harmful as it decreases power, the incident of *miraj* (the Prophet's ascension) has not happened...

3. Those who consider religion a complete superstition. Some anti-religious and atheist circles tend to call religious beliefs and practices purely superstitious. According to them, religion is a number of practices unique to the people of the past ages. The fact that man relies on beings other than himself is the denial of the self. Man can overcome any difficulty with his own intellect and means. So Allah, angels, and jinns are nothing but superstitions because it is not possible to prove such beings by experiment and observation. Human beings only accept the existence they know and recognize through experimentation and observation. Everything except experimentation and observation is unreal and superstitious.

4. Those on the side of distinguishing between religion and superstition. These are the people of the right path who consider the book, sunnah, ijma and qiyas altogether as the religious proofs and evidences and consider everything outside this framework bid'ah and superstitious because there are rules for determining what is religious and what is not. By implementing these rules, bid'ah and superstitions can be exposed. But the people who will do this need to have sufficient information knowledge and sincerity. The claims of those with

malevolent intentions who produce ideas without having the knowledge cannot be respected for their religious claims.

Reasons for the emergence of superstitions

1. Fears: People seek some material or spiritual basis to overcome and suppress their fears. When they cannot find a material basis, they resort to spiritual quests. If a person's religious consciousness is not strong, he relies on a number of superstitions or fabricates them himself. Whistling while walking through the cemetery and resorting to psychics or jinn to overcome some psychological fears can be an example of this.

2. Desires: People search ways to achieve things that are desired. They resort to superstitions if they can't do in normal ways. Attaching rags to tombs to have a child, to hang baby models, to visit various people and places to get rid of a number of diseases are examples of this.

3. Smugness: Mankind has a structure that admires itself and what it does. Man even makes effort to change the religion that Allah has revealed in accordance with his own desires and passions. One reason for the corruption of religions is this smugness. Allah Almighty describes this nature of man as follows: "Then is one to whom the evil of his deed has been made attractive so he considers it good [like one rightly guided]? For indeed, Allah sends astray whom He wills and guides whom He wills. So do not let yourself perish over them in regret. Indeed, Allah is Knowing of what they do."²⁷ In this way, smugness has a great role in the emergence of many superstitions in history.

Number of superstitions

It is very difficult to determine the exact number of superstitions because certain issues that are considered superstitious by some may not be regarded so by others. The research conducted by the Directorate of Religious Affairs based on the data obtained from provincial directorates revealed the existence of 1380 different superstitions in Turkey. According to the classification, 335 of these superstitions are related to family, 319 to funeral, 272 to health, 78 to cemeteries, 49 to *hidrellez* (old Turkish celebration of spring), 39 to fortune, 170 to worships, 17 to hospitality, 9 to

²⁷ Fatir: 35/8.

magic, 9 to jinn and fairy, 8 to ashura, 7 to halal-haram, 6 to amulet, 2 to solar eclipse. Evaluations can be made based on these numbers. In this sense, multifaceted evaluations have already been made in the Diyanet Monthly published by the Directorate.²⁸ But it is also necessary not to fall into a pessimism by looking at these numbers. It is a fact that most of them are believed by a very small minority, and many of them have been out of people's agenda in parallel with the development of education and religious consciousness. However, this number and those that count should not be underestimated. It is obvious that the religious and cultural consciousness levels of people should be raised, especially in education. So it is clear that this work by the Directorate of Religious Affairs will contribute in this sense.

We should not see superstitions as a problem limited only to Islam and the Eastern world. As mentioned earlier, it is a fact that many of the superstitions that exist in Islamic societies are descended from ancient religions and beliefs. Besides, many superstitions still exist in the west today. For example, superstitions such as the belief that numbers 13 and 17 are sinister, donkeys are protective against any mafia, the horseshoe is auspicious, the black cat is sinister, and the owl is a sign of evil are common beliefs in Western societies even today.²⁹

Conclusion

The announcement of religion and its practice started with the sending and commissioning of Muhammad Mustafa (peace be upon him) as a prophet. Therefore, the revelation and practice of religion are simultaneous developments. It is not unique to the Prophet but also applies to all previous prophets. No one has any privileges in religion. The verses addressing the prophets, such as *"So remain on a right course as you have been commanded"*³⁰ to the Prophet, *"And We wrote for him on the tablets [something] of all things - instruction and explanation for all things, [saying], 'Take them with determination and order your people to take the best of it. I will show you*

²⁸ See *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 2006.

²⁹ See "Bunlar da Batı'nın hurafeleri" <http://www.hurriyet.com.tr/bunlar-da-bati-nin-hurafeleri-4708173> (13.03.2016; 22:04).

³⁰ Hud: 11/112; Ash-Shuraa: 42/15.

the home of the defiantly disobedient."³¹ about Moses, states that each prophet is responsible for the provisions revealed by the respective religion. Therefore, the prophet is the person who brings religion and who is personally addressed by it. That's the religion was first practiced by by the Prophets himself because He has the quality to be the first role model. Accordingly in the Quran, the definition of a good example is made for the Prophet. Therefore, the Prophet himself, together with his followers, is the subject of the commandments of the religion. In religion, there is no privilege for or discrimination against anyone, including the Prophet.

The continuation of this practice with the second and third generations ensured that Sunnah gained its entrenched characteristic. Accordingly, the fact that the Prophet praised the first three generations is a strong sign that the transformation of Sunnah into established principles has taken place through these hands. As a matter of fact, sociologically, the successful implementation of a practice and the acquisition of the property of settlement depends on the continuation through several generations. That is why the Prophet drew attention to the first three generations.

It is inevitable that some contrary attitudes and behaviors will emerge along with Sunnah's involvement in life because the human is constantly in pursuit of innovation and in search of behaviors peculiar to himself. He seeks social support for every innovation he invents to garner both self-satisfaction and appreciation, and tries to make others partner in his innovation. This quest for innovation is called bid'ah in religion if it is contrary to the practice of the Prophet and in such a way as to render it invalid. In addition to this, practices that do not conform to reason and logic, which are religiously objectionable, and which are sometimes harmful to individuals and society, or which have no benefit, are described as superstitions. Since the existence of superstitions dates back to earlier times and to some extent emerged independent of religion, bid'ah has a broader framework of meaning. For this reason, the true religions have struggled with existing superstitions throughout history and have taken measures to prevent new superstitions and bid'ah from emergence. because bid'ah and superstitions are like discrete herbs added to religion later and presented as an element of its nature. In this respect, bid'ah and superstitions function as alienating the divinities of religion.

³¹ al-A'raf: 7/145.

This alienation means either that the adherent will move away from the true religion or that the religion will lose its originality. Indeed, the falsification of Judaism and Christianity resulted from the introduction of such bid'ah and superstitions into religion. Even in the time of Moses, the Jews who saw people worshiping idols wanted a similar practice for themselves. Samiri's request for the calf idol by taking the opportunity of Moses' leave was also a bid'ah. In the same way that the Jews tried to hide some of the verses of the Torah during the time of the Prophet could also be considered in the scope of bid'ah. Indeed, similarly, the fact that the Christians glorify Jesus in a way that transcends his human dimension, that they fabricate a lot of superstitions about his death, and that they finally regard him as "the son of God" is a development that detracts from the essence of the religion. These and similar other beliefs and practices have caused irreparable damage to both religion and religion's adherents throughout history, and have led to difficult gaps between the true religion and its followers.

References

- Abd al-Qahir al-Baghdadi, *Usul al-Din*, İstanbul 1928.
- Abdul Qahir al-Suhrawardi, *Dar al-kutub al-Alimiya*, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut 1966.
- Al-Ajluni, *Kashf al-khafa and muzil al-ilbas*, Beirut 1405/1985.
- Ahmad Emin, *Fajr al-Islam*, Cairo nd., Mektebet al-Nahda al-Misriyya.
- Ali al-Kari, *Da al-meali ala bed al-emali*, İstanbul 1985.
- Aydın, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006.
- Al-Baydawi, *Anwar al-Tanzil wa-Asrar al-Ta'wil*, Beirut 2001.
- *Diyanet Aylık Dergi*, Haziran 2006.
- Abu Bakr ibn Arabi, *al-Awasim min al-Qawasim*, Ed. Ammar Talibi, Algeria nd.
- Abu al-Mu'in al-Nasafi, *Al-Tamhid fi Qawa'id al-Tawhid*, Cairo 1987.
- Abu al-Mu'in al-Nasafi, *Tabsirat al-adilla*, Ed. H. Atay, Ş.A. Düzgün, Ankara 2003.
- Fakhr al-Din al-Razi, *Tafsir Al-Kabir*, Ihya al-Turath al-Arabi, Beirut nd.
- Al-Ghazali, *Ihya Ulum al-Din*, Dar al-Kutub al-Arabi, Beirut nd.
- Ibn Hisham, *al-Sirat al-Nabawiyya*, Ed. Ömer Abdusselam Tedmuri, Beirut 1408/1987.

- Imam Rabbani Ahmad al-Sirhindi, *al-Maktubat*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, nd.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara 1980.
- Karadaş, Çağfer, *Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi*, İstanbul 2015.
- _____, *İslam'ın İnanç Yapısı*, Bursa 2006.
- Qushayri, *al-Risala*, Ed. Ma'ruf Zureyk-Ali Abdulhamid Baltaci, Beirut 1410/1990.
- Maturidi, *Ta'wilat Ahl As Sunnah*, Ed. Fatima Yusuf al-Hiyami, Beirut 1425/2004.
- Muhammad Husain Al Kashif al-Ghiṭa *Asli al-Shia and usuluha*, Cairo 1377/1958.
- Nasir al-Din al-Tusi, *Risalah fi qawaid al-aqaid*, Ed. Ali Hasan Hazım, Beirut 1413/1992.
- _____, *Tecrîdü'l-akâid*, Ed. A.M.H. Süleyman, Alexandria 1996.
- Al-Nawawi, *Riyad al-Salihin*, (together with Subhi Salih, Manhal al-Waridin), Pamuk Yayınları Ofset Baskı, İstanbul 1990.
- Sun'ullah Gaybi, *Akaidname*, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, no: 854/4, vr. 26-27.
- al-Suyuti, *Miftah al-jannah fi al-ihitijaj bi-al-sunnah*, Medina 1408.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Al-Zamakhshari, Al-Kashshaf, al-Meketebet al-Tevfikiyya, Cairo nd.
- <http://www.hurriyet.com.tr/bunlar-da-bati-nin-hurafeleri-4708173> (13.03.2016; 22:04).

البدعة والخرافة كأداتين للاغتراب عن الدين *

أ. د. جعفر قراداش

جامعة أوداغ - كلية الإلهيات؛ علم الكلام: caferkaradas@hotmail.com

ترجمة: فهمي صوغوق أوغلو

الخلاصة:

لقد استعرضتُ في هذه المقالة البدعة والخرافة اللتين تأتيان بمثابة اغتراب للمتدينين عن دينهم، أو انحراف عن حقيقة دينهم. ولفهم هاتين الأداتين لا بد من توضيح مكانة السنة من حيث كيفية تمثيلها لحقيقة الدين وأصالتها. ومن أجل ذلك تطرقنا أولاً لمفهوم السنة وتطورها، ثم مفهومي البدعة والخرافة، وأسباب ظهورهما، مع ملاحظة الفرق بينهما. واستهدفنا في هذا البحث أن نكشف الفرق الأساسي بين السنة التي تمثل حقيقة الدين و«البدعة والخرافة» اللتين تمثلان الاغتراب عن الدين.

الكلمات المفتاحية: اغتراب، بدعة، خرافة، دين.

Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe

Özet

Makalede dindarın dine yabancılaşması veya dinin özünden ve özgünlüğünden sapması anlamına gelen bid'at ve hurafe konuları ele alınmıştır. Bu iki hususun tam olarak bilinebilmesi için de öncelikle dinin özünü ve özgünlüğünü temsil eden sünnete yer verilmesi gereği açıktır. Sünnet özellikle anlam çerçevesi ve oluşum süreci noktasından ele alınırken bid'at ve hurafe mana ve mahiyetlerinin yanı sıra ortaya çıkış nedenleri noktasından da incelenmiştir. Ayrıca çoğu zaman birbirine karıştırılan hurafe ile bid'at arasındaki farklara dikkat çekilmiştir. Bu çalışmayla dinin özgünlüğünü temsil eden sünnet ile yabancılaşmayı temsil eden bid'at ve hurafe arasındaki temel ayrımı ortaya koymak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dine, Yabancılaşma, Bid'at, Hurafe.

Bid'ah and Superstitions as Tools of Alienation from Religion

Abstract

Bid'ah and superstitions, which means deviation from essence of religion, is the topic of this article. In order to understand this point truly, it essential to focus on Sunnah, which represent essence of religion. Bid'ah and superstitions are evaluated in terms of their origins and meanings. Besides, differences between bid'ah and superstitions are highlighted in this article. In this study, aim is to differentiate Sunnah, essence of religion, and bid'ah and superstitions, representations of alienation.

Keywords: Bid'ah, Superstitions, Alienation, Religion

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Dine Yabancılaşma Aracı Olarak Bid'at ve Hurafe" التي نشرت في العدد الثالث من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (جعفر قراداش، البدعة والخرافة كأداتين للاغتراب عن الدين، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٦، العدد: ٣، ص ٢٣-٤٤). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركيبية.

المدخل:

نلاحظ أن تطبيق الدين بشكل خاطئ يرجع إلى عصر نشأة الإسلام، إلا أن الوحي وعصمة النبي كانا يمنعان المفاهيم الخاطئة. ولكن قد تلاشى هذان الحاجزان بعد وفاته صلى الله عليه وسلم. ومع ذلك نرى أن الصحابة والتابعين وأتباعهم نجحوا في مكافحة المفاهيم غير الصحيحة. ولكن العصور المتقدمة لم يكن لها نصيب وفيه ضد الأفكار الحديثة. ولذلك فبعد الجيل الثالث اتبع الناس العلماء المعتمدين الذين عاشوا قبل القرن الثالث، راجين اتباع الإسلام كما اعتنقه النبي صلى الله عليه وسلم فسموا هذا الاتباع سنة، وأوما سوى ذلك بدعة وخرافة. والسنة هي تطبيق الدين بشكل صحيح. والبدعة هي انحراف في الدين باسم الدين والتدين. وبهذا المفهوم تكون البدعة هي اغتراب المتدين أو المنتسب إلى الدين عن الدين، أو هي ابتعاد عن حقيقة الدين وفقدان أصالته. وكي نفهم البدعة والخرافة بشكل صحيح لا بد لنا أن نتعرف أولاً على تعريف السنة وماهيتها.

السنة:

لكل علم ولكل مذهب تعريف خاص به للسنة، فعند أهل الحديث: هي أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله وتقريراته. ويضم هذا التعريف أفعال النبي صلى الله عليه وسلم قبل النبوة وبعدها، وعند الأصوليين: هي أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله وتقريراته التي تصلح أن تكون دليلاً شرعياً. وعند الفقهاء: هي أحكام دينية دون الفرض والواجب. وهناك تعاريف أخرى؛ مثل تعريفها بأنها: أسلوب حياة النبي صلى الله عليه وسلم، أو كل حكم صدر عن الرسول صلى الله عليه وسلم^(١). وهناك تعريف آخر للسنة يتركز على تطبيقها وهو: أن السنة أسس تظهر من القرآن الكريم وأفعال النبي صلى الله عليه وسلم^(٢). ونفهم من هذا الأخير أن السنة أفعال تتناسب مع أقوال النبي وأفعاله وتقريراته. ونضيف إلى هذا «بيانات العلماء المتأخرين التي تتناسب مع أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله وتقريراته»، مراعين المجال الفكري وعلى رأسه المعتقدات؛ لأنه لا يسعنا إنكار إحداث الناس أفكاراً وناذج تطبيقية مستندين إلى أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله وتقريراته.

السنة من حيث كونها مرتبطة بالقرآن تكون شرعاً أو تطبيقاً له بفعل النبي صلى الله عليه وسلم. أو قوله أو تقريره. ومن هنا نقول: إن السنة ليست مستقلة عن القرآن الكريم، وكذلك القرآن ليس مستقلاً عن السنة. إذن فمفهوم السنة مفهوم شامل؛ يضم القرآن وأقوال النبي وأفعاله وتقريراته. فنقول بعبارة أخرى: إن معنى السنة يحتوي على القرآن الكريم. ولقد نقل السيوطي عن البيهقي عن مكحول الدمشقي أن القرآن يحتاج إلى

(١) انظر: Abdullah Aydınli, Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul 2006, 'Sunnet' md

(٢) Aydınli, Hadis İstılahları, sunnet. md

السنة أكثر من احتياج السنة للقرآن؛ لأن السنة هي شرح للقرآن وتطبيق له في الحياة اليومية^(٣). هذه النظرية تؤيدها الآية الكريمة: ﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ﴾ [سورة النحل: ٤٤]. وهناك تفاسير لفهم هذه الآية الكريمة منها: أن القرآن كله مجمل يحتاج إلى توضيح من الرسول صلى الله عليه وسلم، ومنها: بعض القرآن مجمل وبعضه محكم. والمجمل يحتاج إلى التوضيح من الرسول صلى الله عليه وسلم. ويقول الرأي الثالث: إن النبي مكلف في هذه الآية بتبليغ جميع ما أوحى إليه. فيتضح لنا من هذه التفاسير أن النبي صلى الله عليه وسلم كان مكلفاً بشرح معاني القرآن الكريم مع تبليغه للناس^(٤).

نعرف السنة من خلال هذه المعلومات تعريفاً آخر فنقول: إن السنة: هي العمل والفكر اللذان تقبلهما الأمة الإسلامية، مستندة إلى المعلومات الصحيحة عن النبي صلى الله عليه وسلم التي نقلها الصحابة والتابعون. ومن هنا نقول: إن السنة ظاهرة دينية تمثل أصالة الدين. وهذا هو المعنى المتداول للسنة بين العلماء. ومعنى كلمة السنة في اصطلاح أهل السنة بهذا المعنى أيضاً. وبحسب هذا التعريف تكون أفعال النبي صلى الله عليه وسلم نموذجاً حقيقياً للمسلمين. إذ فهيمت الأجيال المتأخرة هذا التعريف بهذا الشكل: السنة تقبل طرز حياة النبي صلى الله عليه وسلم بأفكاره وأفعاله، واتباع تطبيقاته.

في النقطة التي وصلنا إليها نلاحظ أن للتطبيق دوراً أساسياً في مفهوم السنة. ومع أن الاعتقاد ليس له مجال صالح للتطبيق، فيمكننا الأخذ بالكلام والقول في المعتقدات كواجهة لتطبيقها.

إن الله تعالى لا يغيب عنه شيء؛ فهو ينظر إلى ما في القلوب. والإنسان علمه ظاهر ومحدد، لا يسعه إلا الاطلاع على الأقوال والأفعال الظاهرة؛ لأن طريق التعلم للإنسان ما ظهر منه من الأقوال والأفعال. فقاعدة «نحن نحكم بالظاهر والله يتولى السرائر»^(٥) استقرت في أذهان الناس منذ القرون الأولى في الأمة. ويظهر اعتقاد المرء في أفعاله وكلامه، فلذلك الحكم بالظاهر يكون من السنة. وقد عامل النبي صلى الله عليه وسلم الصحابة بالطريقة نفسها. وقد اكتفى المتكلمون بالحكم في الإيحاء بظاهر الإقرار، وعليه تترتب الأحكام الدنيوية والدينية؛ لأنه لا يمكن لأحد سوى الله أن يطلع على السرائر^(٦). وإذا أضفنا الأمور الاعتقادية إلى مفهوم السنة نعرفها بما يلي: السنة هي اتباع المرء قولاً وفعلاً لتطبيقات النبي والسلف الصالحين الذين عاشوا إلى الجيل

(٣) السبوطي: مفتاح الجنة في الاحتجاج بالسنة، المدينة ١٤٠٨، ص ٤٣-٤٤.

(٤) الرازي، فخر الدين: التفسير الكبير، إحياء التراث العربي، بيروت، (٢٠ / ٣٧-٣٨).

(٥) روى العجلوني هذه العبارة بلفظ: أمرت أن أحكم بالظاهر والله يتولى السرائر. انظر إلى: كشف الخفاء ومزيل الإلباس، بيروت ١٩٨٥/١٤٠٥، (١ / ٢٢١-٢٢٣).

(٦) الإمام الماتريدي: تأويلات القرآن، الناشر: فاطمة يوسف الخيمي، بيروت ٢٠٠٤/١٤٢٥، (٤ / ٥٥٩). أصول الدين، عبد القاهر البغدادي، طبع في إسطنبول ١٩٢٨، ص ٣٤٧-٣٥٥. النسفي، أبو معين: التمهيد لقواعد التوحيد، طبع في القاهرة ١٩٨٧، ص ١٠٠.

الثالث. فإذاً يكون تكفير من يظهر إسلامه بأفعاله وأقواله بدعة؛ لأن النبي صلى الله عليه وسلم لم يكفر أحداً أظهر إسلامه - ولو لم يؤمن بقلبه - من المنافقين. وفي نهاية المطاف السنة استقرار تطبيقات النبي صلى الله عليه وسلم في السلف الصالحين الذين هم من الأجيال الثلاثة، وتحول هذا الاستقرار نموذجاً لجميع المسلمين من بعدهم. والسنة ضد البدعة التي هي إتيان ما ليس له شبيه في الدين.

يمكن أن يقال: مراحل تشكل السنة التي تقدم التطبيقات العملية ثلاث: الأولى: تطبيقات النبي والخلفاء الراشدين، والثانية: تطبيقات التابعين، والثالثة: تطبيقات تابعي التابعين.

وسبب هذا التقسيم أنه يستند إلى قول النبي صلى الله عليه وسلم: خير القرون قرني، ثم الذين يلونهم، ثم الذين يلونهم^(٧). وسبب مدح النبي صلى الله عليه وسلم لهذه القرون الثلاثة يعود إلى تطبيقات هؤلاء لما أخذوه عن النبي صلى الله عليه وسلم كما هو، ودورهم في استقرار تطبيقهم للسنة؛ لأنه لو كان هناك فاصل زمني بين هذه القرون لاختلت السنة، واختل الدين الذي يُستمد من السنة. فإن ما بذلته هذه القرون الثلاثة في استقرار السنة يستحق المدح والثناء. ومن المعلوم استحالة استقرار السنة في وقت قصير. ويتعير آخر لا يمكن أن تستقر السنة في المجتمع في وقت يسير؛ لأن الاستقرار لا يقع إلا بمرور وقت مناسب، ولأن السنة من مستلزمات معناها أن تعم بين الناس استعمالاً وتطبيقاً. إذ السنة تتضمن أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله وتقريراته. والسنة هي تطبيق الدين الإسلامي. وبما أن النبي صلى الله عليه وسلم هو الميّن والشارح للدين فلا بد من اعتبار تطبيقاته أولاً. وكما ذكرنا سابقاً؛ فلا استقرار هذه التطبيقات في المجتمع لا بد من مرور زمن كافٍ. ولم يتمكن جميع الصحابة من معرفة كل ما صدر عن النبي صلى الله عليه وسلم من قول أو فعل أو تقرير. ولم يشهد جميع الصحابة ولم يعلموا منه كل تطبيقاته صلى الله عليه وسلم. وهذا الواقع يستلزم مدة حياة ثلاثة أجيال؛ ليتعلم الصحابي من صحابي، والتابعي من صحابي، وتابع التابعين من التابعي.

إن ما قاله أحمد أمين في تقييم مراحل تكون الفكر الإسلامي في المجتمع الإسلامي يؤيد ما قلناه في استقرار السنة؛ إذ قال: «بعد فتح الممالك تفرق الصحابة في الأمصار وكان من هؤلاء الصحابة علماء رحلوا للتعليم فكانوا نواة لمدارسها. إن هؤلاء الصحابة العلماء كانت لهم شخصيات علمية مختلفة كان لها أثرها في مدارسها. وأن أكبر الشخصيات تأثيراً في الأمصار هي: عبد الله بن عمر في المدينة وعبد الله بن مسعود في الكوفة وعبد الله بن عباس في مكة وعبد الله بن عمرو بن العاص في مصر.

لم يكن هؤلاء الصحابة يحيطون علماً بكل ما قاله النبي صلى الله عليه وسلم وفعله، وبكل ما يتعلق بتعاليم الدين، بل كان منهم من صحب النبي في بعض الأوقات دون بعض، ففاته علم حمله غيره، لذلك علم كل منهم شيئاً وغاب عنه شيء. ويضاف إلى هذا أن بعض الأمصار كان يعرف من الحديث ما لم يعرفه الآخر.

(٧) البخاري، الشهادات، ٩. مسلم، فضائل الصحابة، ٢١٢. الترمذي، الفتن، ٤٥. عجلوني، كشف الخفاء، (١/ ٤٧٥-٤٧٦).

خلف هؤلاء الصحابة التابعون فتلقوا عنهم، وحلوا محلهم في رفع لواء العلم، وشعر كثير منهم أن في الأمصار الأخرى علماً غير علمهم، فأكثروا من الرحيل، فكانت هناك حركة دائمة للعلماء؛ فمصري يرحل إلى المدينة ومدني إلى الكوفة وكوفي إلى الشام، وشامي إلى هنا أو هناك. وهكذا عملوا على توحيد الوطن العلمي، وكان من نتائج هذا التقليد الفروق التي سببتها الشخصيات العلمية المختلفة من الصحابة، وأخذ عن التابعين طبقات أتت بعدهم سارت على مناهجهم^(٨).

هذه الأجيال الثلاثة هي التي نشرت السنة في المجتمع الإسلامي بتطبيقها في حياتهم اليومية وبتلقيها الآخرين. وبما أن النبي صلى الله عليه وسلم مدحهم، فلا يُتصور أنهم اصطنعوا سنناً من عندهم. وهم الذين بذلوا جهداً كبيراً لإحياء السنة النبوية الشريفة. وهم كانوا كما نقلنا عن أحمد أمين: يسافرون إلى الأمصار لتعلم السنن. فلذلك عدنا تطبيقاتهم سنة. وبسبب جهد هؤلاء وفراساتهم فيما عملوا، ولأن معنى السنة هو تطبيق الإسلام، فقد صارت جميع المؤسسات الإسلامية مستقرة. والأجيال الثلاثة علموا هذه الحقيقة، فحذروا البدع، وعارضوا المبتدعين معارضة قوية.

عندما نلاحظ اليوم خطر البدع وتأثيرها السلبي على المجتمع نفهم مدى أهمية معارضتهم ومحاربتهم للبدع والخرافات. وقد اكتملت مرحلة تنزيل السنن على الحياة اليومية خلال الأجيال الثلاثة التي مدحها النبي صلى الله عليه وسلم من الصحابة والتابعين وأتباع التابعين^(٩).

البدعة:

إذا كانت السنة مناسبة لجوهر الدين وعيشه في حالتها (الأصلية - الجوهرية) فالبدعة هي اسم الابتعاد عن هذه الحالة وفقدانها. وبمعنى آخر فالبدعة هي ابتعاد المنتسب ونفوره من الدين؛ لأن عيش الدين بشكل صحيح وسليم يكون بالوفاء لجوهره كأول يوم. فالابتعاد عن هذا الجوهر والخط الصحيح يجر الشخص إلى مجارٍ أخرى ويتسبب في ضلاله. وهكذا فإن ابتعاد الشيطان عن الرحمة وطرده كان بسبب ابتداعه لطريق جديدة على الرغم من أمر الله تعالى؛ لأن ضمان أصالة الدين مرتبط بحماية الوحي الإلهي كما نزل. وعندما خُلِقَ آدَمُ عليه السلام فإن أسلوب إبليس هو مثال صارخ لمواجهة أوامر الله تعالى. فإن جواب إبليس الذي لا يتداخل مع جوهر الأمر: ﴿أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ ﴿١٧﴾﴾ على سؤال الله تعالى له: ﴿مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ﴾ [سورة الأعراف: ١٢] هو أول بدعة في التاريخ. والمناقشات حول القدر هي من نماذج البدع في مجال الإيمان في التاريخ الإسلامي؛ تلك البدع التي هي بمعنى إحداث شيء ما غير موضح وغير معلن من قبل. فعندما كانت أسس العقيدة محددة في عصر النبي صلى الله عليه وسلم، وكانت هذه الأسس مستقرة في عصر

(٨) أمين، أحمد: فجر الإسلام، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة، ص ١٩٢.

(٩) Çağfer Karadaş, İslam'ın İnanç Yapısı, Bursa 2006, s. 153-158

الصحابة وفيما بينهم، فإن فرقة ما فتحت في نهاية عصر الصحابة في البصرة هذا الموضوع للمناقشة. وإن تسمية هذه الفرقة بالقدرية ليست بسبب إنكارهم القدر بل هي بسبب تحديثهم عن القدر ومناقشاتهم له. وما ذكره مسلم والترمذي أن «أول من تكلم / قال في القدر معبد الجهني» دليل على كون القدر موضوع مناقشة في ذاك العصر. وعندما وصل هذا الخبر لعبد الله ابن عمر كانت ردة فعله أن ذلك الموضوع لم يكن موضوع مناقشة بأي شكل كان بين الصحابة وفي منطقة الحجاز. فاننقاد فتح هذه المناقشة يدل على أنهم ابتدعوا وخالفوا القوانين الأساسية والمستقرة في ذاك العصر. وقد تهمّشت هذه المجموعة بسبب عبارة عبد الله بن عمر: «لا أريد أن أرى وجوههم، ولا أن يروا وجهي». وسبب هذا التهميش هو تصويرهم كمبتدعين عن أصل الدين بإحداثهم شيئاً جديداً في الدين.

إن تأكيد أبي بكر بن العربي لذلك بقوله: «إن الروايات المروية عن منع التحدث في القدر موضوعة» هو دليل آخر على عدم تحدث الصحابة حول هذا الموضوع في عصرهم؛ لذلك فإن فتح أي موضوع لمناقشة القدر لم يرد بين الصحابة بحال من الأحوال. فمثل هذه الفرقة وغيرها ومع مرور الزمن قد سُموا أهل بدعة من قبل الكتلة الرئيسية التي تعيش الدين من خلال السنة^(١٠).

ومثال البدعة في العبادات قوله تعالى: ﴿ وَمَا كَانَ صَلَاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصَدِيحًا قَدْ وَفُوا الْعَذَابَ بِمَا كُفَرُوا ﴾ [سورة الأنفال: ٣٥]. فقد وضحت الآية الكريمة إحداث المشركين عبادة، وهي أنهم أثناء طواف الكعبة يقومون بالتصفيق والتصفير، وهم بعملهم هذا كانوا ينحرفون عن دين إبراهيم. وهذا مثال صارخ لكيفية إفساد الدين الحق والعبادات عن طريق البدع. ومن جهة أخرى فإن عبادة المشركين هذه أصححت مصدر أذى للنبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه الذين كانوا يقومون بالعبادة في الكعبة. وتبعاً لذلك فقد كانوا يقومون بالتصفير والتصفيق للتشويش على النبي صلى الله عليه وسلم وصحابته وإزعاجهم أثناء صلاتهم^(١١).

ومن الناحية السياسية فإن مسألة تعيين الخليفة أخذت مكانتها في الأدبيات الإسلامية كمثال آخر للبدعة، اعتماداً على النص الذي لم يتضح تطبيقه، ولم تتم مناقشة من قبل النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه. ومع وفاة النبي صلى الله عليه وسلم قد تم اختيار أبي بكر أولاً، وبعده عمر ثم عثمان باختيار المسلمين له، ولم يعترض أحد منهم حتى علي رضي الله عنه على هذا الاختيار. وعلي رضي الله عنه بالذات قد تم اختياره من قبل

(١٠) انظر إلى: مسلم، كتاب الإيمان، ١. الترمذي، كتاب الإيمان، ٤. ابن العربي، أبو بكر: العواصم من القواصم، الجزائر، (٢/ ١٩٠).

(١١) انظر إلى: الزمخشري: الكشاف، المكتبة التوفيقية، القاهرة، (٢/ ٢٣٩-٢٤٠). الرازي، فخر الدين: التفسير الكبير، المجلد ١٥، ص ١٥٩-١٦٠. البيضاوي: أنوار التنزيل وأسرار التأويل، بيروت ٢٠٠١، (١/ ٣٨٤).

الأكثرية خليفة في المدينة. وهو بهذا الشكل لم يُعترض على تعيينه خليفة ولم يدّعي نفسه إماماً مُختاراً بالنص. وفي هذه الحال يكون ادعاء تحديد الإمامة بالنص والوضع والواقع يعني اقتراح طريقة ونظام جديد لم يطبق بأي شكل من الأشكال من قِبل المنتسبين الأوائل إلى الدين.

هذا الادعاء الجديد بتعيين الإمام بالنص قد ولد فكرة عصمة الإمام، وهذا يعني المساواة مع النبي صلى الله عليه وسلم أو التقدم عليه في موضع ما. فهذا الادعاء الذي اخترعه الشيعة انعكس مع مرور الزمن على بعض الفرق الصوفية في قولهم إن الشيوخ المرشدين محفوظون من الأخطاء والخطايا، والنظر إليهم على أنهم أئمة وصلوا لدرجة إنتاج سلطة بديلة في الدين.

ومن جهة أخرى؛ فإن أساس ادعاء فكرة المهدي ومصدرها عند الشيعة بدعة، وكذا ادعاء تعيين الأئمة بالنص^(١٢). وفي هذا الحال فإن تحديد البدعة مرتبط بمعرفة حدود السنة، وتثبيتها بنموذجها الأصلي. وهكذا فإن مجال السنة اكتسب الوضوح لحد كبير بفضل نقلها متواترة من جيل إلى جيل، وتقبل الكتلة الرئيسة لها على أنها سنة، وإن أي بيان أو تطبيق يخالف ذلك يُعتبر بدعة في الدين، ولكن هذا التطبيق اقتصر على مجال العقيدة والعبادة من قِبل أكثر العلماء، ولكن العرف بين الناس والعادة وبعض التقاليد لم تُعتبر بدعة. ومن هنا يمكننا تعريف البدعة أنها «تطبيق يخالف - بأي شكل كان - أصول الدين وتطبيقات عصر النبي صلى الله عليه وسلم والصحابة والتابعين وتابعي التابعين في مجال العقيدة والعبادات». ولكن الأحكام والتطبيقات المأخوذة بصفة الاجتهاد والقياس من أصول الدين مرجعاً لا تُعتبر بدعة. وتعبير آخر فإن الاجتهاد والقياس هما أحكام جديدة ظهرت بأخذ أصول الدين أساساً لذلك. ولا تُعتبر التطبيقات التي ظهرت عن طريق الاجتهاد والقياس من البدع.

إن موضوع البدعة موضوع حساس. ولذلك يجب الحذر لدرجة كبيرة في موضوع تثبيت التطبيق إذا كان بدعة أو لا، وقد تُحدّدت طريقة كل الأحكام الدينية ونظامها. وفي هذا الإطار فإن المصادر الأساسية للمراجعة هي الأدلة الأربعة: الكتاب، السنة، والإجماع، والقياس. وبجانب هذه الأسس الأربعة توجد أدلة أخرى، ولا يمكن جعل الأحكام التي تعتمد على هذه الأدلة بدعة؛ لأن الاجتهاد الذي قام به العلماء المسلمون لا يمكن عده بدعة بسبب كونه في إطار العملية التي تحدثنا عنها.

ويقول آخر: إن التطبيقات التي وضعت من أجل الاجتهاد لا تدخل في نطاق البدعة، ولا يمكن دخول

(١٢) البغدادي، عبد القاهر: أصول الدين، ص ٢٨٤-٢٨٦. النسفي، أبو المعيد: تبصرة الأدلة، أنقرة ٢٠٠٣، (٢/ ٤٤٥-٤٦٠). الطوسي، نصر الدين: تجريد العقائد، الإسكندرية ١٩٩٦، ص ١٣٥-١٥٠. الطوسي، نصر الدين: رسالة في قواعد العقائد، بيروت ١٤١٣هـ- ١٩٩٢م، ص ٨٣-٩٣. أمين، أحمد: فجر الإسلام، ص ٢٦٦-٢٧٨. كاشف الغطاء: محمد حسين أصل الشيعة وأصولها مقارنة مع المذاهب الأربعة، القاهرة ١٩٥٨\١٣٧٧، ص ١٣٣-١٤١.

بعض التطبيقات من نوع العرف والعادة تحت نطاق البدعة أيضاً، فالحياة متغيرة وديناميكية لدرجة كبيرة. وكما أنه ليس من الصحيح البحث في القرآن والسنة عن حكم صريح متعلق بكل تطور، فمن غير الممكن أيضاً إيجاد جواب صريح له دائماً. فمثل هذا النهج يجعل الحياة عملة ومحدودة؛ لأن الأوامر والنواهي معينة في الدين. فهناك مجال واسع جداً متروك فعله أو تركه لاختيار الإنسان، ويسمى المباح، والقيام بالترتيب في هذا المجال متروك للإنسان. وهذا يعني أن الإنسان يمكنه القيام ببعض الترتيبات الشخصية أو الاجتماعية في مجال المباح، فهذه الترتيبات والتصرفات التي يقوم بهذا الشكل لا تندرج تحت نطاق البدعة.

ونقطة حساسة أخرى؛ وهي دخول بعض التطبيقات في الدين تحت مسمى السنة في حين، ودخول بعضها في نطاق الحظر تحت مسمى البدعة في حين آخر. وخاصة أن بعض الفرق الدينية تحاول إظهار تطبيقات قادتها تحت نطاق السنة. ومثل هذا أيضاً هو إحداث سنة معتمدين على بعض الكلام المختلق تحت مسمى الحديث. وكما قال الإمام الرباني «أحمد فاروق السرهندي»: البدعة هي التي تسبب في إزالة سنة. على سبيل المثال: إن نوايا الصلاة اللفظية الطويلة التي تعتبر بدعة تمنع المشاركة باكرراً في صلاة الجماعة التي تعتبر سنة^(١٣). وإن تحذير النبي صلى الله عليه وسلم في هذا السياق مهم جداً: «من أحيا سنة من سنتي قد أميتت بعدي فإن له من الأجر مثل من عمل بها من غير أن ينقص من أجورهم شيء، ومن ابتدع بدعة ضلالة لا ترضي الله ورسوله كان عليه مثل آثام من عمل بها لا ينقص ذلك من أوزار الناس شيئاً»^(١٤).

وإن سبب اختلاط السنة والبدعة ببعضها هو وجود فرق دقيق جداً بينهما في بعض الأمور، ولا يمكن ملاحظة هذا الفرق أحياناً؛ مثل: زيارة القبور فهي سنة، ولكن طلب المدد من القبور بدعة. فيجب أن تكون زيارة القبور من أجل تذكر الموت والدعاء للأموات في القبور، وعدا هذا فمن غير الصحيح تحويل الزيارة لمصالح دنيوية؛ لأنه بالانتقال إلى حياة القبر تنتهي فترة العمل، وبذلك لا يمكن القول بإفادة الأموات للأحياء.

ومن جهة أخرى؛ فإن أخذ بعض التطبيقات الاجتماعية المناسبة للعادات والتقاليد في نطاق البدعة قد قطع باب الاطمئنان والراحة داخل المجتمع. حتى إن إلغاء ممارسات كهذه تسبب في اختفاء الكثير من التطبيقات والقيم الثقافية. ولهذا السبب فهناك فائدة في تفريق العنصر الثقافي والبدعة عن بعضها. إن كتابة الأشعار لمجد النبي صلى الله عليه وسلم وقراءتها مع الموسيقى هي قيمة ثقافية، ويمكن تقييم حفل المولد النبوي في هذا النطاق أيضاً. وفي حال عدم عدّ الناس هذه الفعاليات تطبيقاً دينياً ملزماً، أي عبادات من نوع: الفرض أو الواجب أو السنة، فلا يوجد هناك مانع للقيام بها.

ومن جهة ثالثة فإن كل نشاط جميل يفعله المؤمن لرضى الله تعالى، ولا يدخل في نطاق النواهي الدينية

(١٣) الإمام الرباني أحمد السرهندي المكتوبات، نشرات الفضيلة، إسطنبول، المجلد ١، ص ١٥٩-١٦٠.

(١٤) مسلم، العلم، ٦. الترمذي، العلم، ١٦.

يعتبر عبادة. وعند النظر من هذا الإطار فإن إنشاد المولد مع كونه نشاطاً ثقافياً هو عبادة نوعية أيضاً. ولكن النقطة الحساسة هنا هي عدم اعتبار هذا النشاط أمراً دينياً، وعدم جعله إلزامياً وإجبارياً. فالقيام بمراسم ما تطوعاً مع ذكر الله ومدح رسوله لا مانع منه من الناحية الدينية. ولكن جعل حفل إنشاد لأربعينية الميت أو أربعينية المولد الجديد إلزامياً، وانتظار شيء من هذه الناحية وإجبار الناس على ذلك، ذنب وخطيئة، وهو بدعة واضحة.

وأخيراً: فليس من الصحيح القيام بالتخريب من أجل القضاء على البدعة. فنهج كهذا يفتح الطريق لنتائج مضرّة أكثر. وليس صحيحاً أيضاً هدم القبور والأضرحة ذات القيمة التاريخية والفنية المصنوعة قبل مئات السنين؛ لأن أحجار هذه القبور والأضرحة الموجودة على الأرض التي نعيش عليها هي سندات الملكية التي تضمن أن هذه الأرض عائدة لنا في حياتنا هذه. ونستطيع عرضها كوثيقة تاريخية تجاه الأعداء الذين يدعون الحق في أرضنا. وهذه الأبنية أيضاً هي قيمة تمثل الفن والثقافة، فلا يجوز تعويض الضرر بالضرر في الدين. ويمكن تقليل الاعتناء ببناء قبر مصنوع حديثاً، ولكن من غير الصحيح تخريب قبر مصنوع قبل مئات السنين.

أسباب ظهور البدع:

الأول: السعي لعيش الدين بشكل جيد: فهذه العبارة يقابلها في آثارنا التقليدية الإفراط الذي يعني المبالغة في الدين. فإن بعض الناس يخضعون للإسراف والإفراط باسم عيش الدين بشكل أفضل. والسعي لعيش الدين بشكل أفضل قد ظهر بدءاً من عصر الصحابة. إذ إن النبي صلى الله عليه وسلم كره لبعض أصحابه الصوم المتواصل والصلاة المتتابة وترك الزواج، ومنعهم عن مثل هذه الأمور، ولم يتقبل من أبي الدرداء وعبد الله بن عمرو بن العاص صوم الدهر والصلاة من دون النوم، فبيّن لهم أن للجسم حقاً وللعين حقاً وللأهل حقاً^(١٥). ومن أمثلة هذا أن يقلد بعض الناس - في عصرنا هذا - الذين يقفون في عرفات، فهم يقفون في أماكن مخصصة في بلدتهم تقليداً لهؤلاء. وهذه بدعة؛ حيث إنها تخالف أصول الحج والوقوف في عرفات، مهما كانت نيات هؤلاء. وكذلك صلاة الليل جماعة، لأن النبي صلى الله عليه وسلم صلاها في حجرته، ولو كانت النية في هذا راجعة إلى الأمور الخيرية، مثل إحضار الناس الذين لا يصلونها إلى هذه الجماعة. فهذه الأفعال تؤدي إلى غض البصر عن كون العبادات ليس لها زمان أو مكان معينين، وتؤدي إلى تداخل المفروضات بالسنن أيضاً.

الثاني: احترام الماضي: وسببه بحث الناس عن الأصل والأصالة، ورؤية الماضي كأداة دافعة، وأخذ القوة المعنوية للحاضر والمستقبل. وفي الحقيقة فإن الاحترام للماضي مقبول إذا كان في حد الاعتدال والاقتصاد. فمن المعلوم أن للإنسان صلة بهاضيه، ابتداءً بأبويه. وهذا الولاء فطري، فلهذا السبب أمر الله بصلة الرحم. ولكن

(١٥) صبحي الصالح: منهل الواردين شرح رياض الصالحين، استنبول طبعة الباموك، ١٩٩٠م ١٤٣-١٤٧.

الإفراط في هذا الأمر وتقديس الماضي وتقبل جميع التراث وجعله من الدين يكون في نطاق البدعة. وقد ذم القرآن الكريم المشركين الذين يذهبون إلى المقابر تفاخراً^(١٦). وهذا من أسباب العنصرية والقومية في الحاضر. وكما أشرنا سابقاً؛ فإن عصيان إبليس كان بسبب العنصرية. وهذا الفهم أدى إلى تقديس كبار القوم والملة عبر الزمن، وجعلهم يرون كبار القوم كأنبياء، فلا يُرفض كلامهم، وتقبل جميع أقوالهم وأفعالهم كأساس من أركان الدين.

الثالث: الاحترام الشديد للإمام أو الزعيم: أول نموذج لهذا كان جعل سيدنا علي إماماً منصوباً على إمامته من مبادئ الاعتقاد، وذلك عند الشيعة. وكذلك تعيين بعض شيوخ التصوف بالاستخلاف من قبل أستاذه وكأنه توظيف من الله تعالى. وكذلك صار بعض زعماء الدين لدى بعض الناس كأنهم معصومون ومحفوظون من الأخطاء، وعدّ جميع أوامرهم من أوامر الدين. وبعبارة أخرى قبول الإمام معصوماً عند الشيعة، وقبول الولي محفوظاً عند الصوفية جعل أقوالهم وأفعالهم من أوامر الدين. بينما نرى عند القشيري أن الحفظ لا يرفع المحنة وإمكانية ارتكاب الذنوب^(١٧). ولكن إفراط بعض المتصوفة في مفهوم الحفظ أدى إلى ظهور بعض البدع الجديدة. رغم إصرار كبار شيوخ التصوف على الأخذ بظاهر الشريعة الإسلامية منعاً لهذه البدع، ولكن جهودهم هذه ما منعت من انتشار البدع في مذهبيهم^(١٨).

الرابع: القيم الثقافية والدينية القديمة: وهذا يعني نقل بعض القيم الاجتماعية والثقافية إلى الإسلام وعدها منه. وفي الحق ليست منه. ويعدُّ هذا من قبيل البدع؛ فلذلك كافحه الإسلام، مثل: الأوثان والمعتقدات الوثنية. فقد كافحت جميع الأديان الساموية هذه البدع. وقصة ابتداء الوثنية في مكة نموذج قوي لهذه البدع. إذ إن عمرو بن لحي الذي كان من كبار أهل مكة ذهب إلى الشام لتجارة له. وكان الناس هناك يعبدون الأصنام، فأعجبه صنيعهم، فأخذ صنماً من هناك وأحضره إلى مكة ليعبده الناس، وسماه هبلأ. هكذا بدأت الوثنية في مكة، فوضعه قصي - الذي كان له خدمات كثيرة لأجل قومه - في الكعبة، ووضع أمامه الأزلام. فوضع

(١٦) سورة التكاثر: ١-٢، انظر الماتريدي: التأويلات (٥/١٣٥).

(١٧) القشيري: الرسالة، بيروت ١٤١٠-١٩٩٠، ص ٣٥٩-٣٦٠. القاري، علي: ضوء المآلي على بدئ الأمل، إسطنبول ١٩٨٥،

Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, "Hıfz" ve Mahfuz" mad

(١٨) بالنسبة لعبد القاهر السهروردي فالخطرات تقاس بميزان الشريعة. إذا كانت توافق المفروضات والمسئونات فتؤخذ وإذا كانت توافق المحرمات والمكروهات فتترك، وإذا كانت تتعادل والمكروهات والمسئونات فيرجح الجانب الذي يخالف الهوى (السهروردي، عبد القاهر: العوارف، ص ٤٦٥) وبالنسبة للغزالي أي معلومة باطنية تخالف الظاهر فهذا يعني إبطال الشريعة؟ (الغزالي: إحياء علوم الدين، ١/١٧١-١٧٤) وبالنسبة لصنع الله غيبي فالشريعة ظاهر الحقيقة والحقيقة باطن الشريعة، وادعاء الحقيقة التي تخالف ظاهر الشريعة فهو باطل. وأي مدع يدعي بما يخالف ظاهر الشريعة فهو ضال مضل. وأما الذي يقر بالحقيقة التي لا تخالف ظاهر الدين فهو موحد. ومن ادعى غير ذلك فهو ملحد. والأولياء الكاملون كلهم من أهل

التوحيد. (Sun'ullah Gaybî, Akâidnâme, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, no: 854/4, vr. 26-27).

الآخرون أيضاً ما صنعوه في الكعبة وأطرافها، ووضعوا الأضلام أمامهم أيضاً. وكان من عادة العرب وضع الأضلام أمام الأصنام، وسحبها حين السفر أو التجارة أو الزواج أو ما شابه ذلك من الأمور المهمة. وهكذا تركت قريش دين الله تعالى وسنة إبراهيم وإسماعيل، وبدؤوا يعبدون مصنوعاً من الحجر أو الشجر أو من التمر والدقيق^(١٩).

الخامس: وضع الحديث: فإسناد القول أو المعلومات قصداً إلى النبي صلى الله عليه وسلم، مما لم يقله - ولو بنية حسنة - يعدّ في التاريخ وضعاً للحديث. وهذا قد مهد طريقاً سالكاً للبدع. وتدقيق المحدثين في صحة الحديث يهدف لمنع هذه الاتجاهات. وقد يكون سبب ورود حديث «من كذب علي متعمداً فليتبوأ مقعده من النار»^(٢٠) منع ذلك. ومع هذه الجهود فقد ظهرت كثير من الأحاديث الموضوعية، وأمام هذا الواقع فقد أفرد العلماء بعض التأليفات في هذا الموضوع، وجمعوا الأحاديث الموضوعية فيها. ومع ذلك نلاحظ اليوم من يتقول بتلك الأحاديث الموضوعية في التلفاز، وهؤلاء فاقدون لما كان عليه العلماء الأجلاء من التدقيق. وما يشيرون من الأحاديث الموضوعية يحول (جهد) خدمة الإسلام إلى إبعاد عن الإسلام؛ لأن جميع الأقوال الموضوعية التي تنزير بزّي الإسلام تُبعّد عن أصالة الدين^(٢١).

الخرافة:

الخرافة لغة تعني «الكلام الفارغ، والعمل من دون وعي، والتفكير غير الصحيح». أما مفهومها الديني فيعني المعتقدات الباطلة التي تظهر باسم الدين، وليس لها أصل ديني أو عقلي. وهي اعتقاد خال من أي مستند. وبعبارة أخرى: الخرافة هي كل قول أو فعل أو معاملة يحسبه المجتمع اعتقاداً دينياً أو عبادة دينية، ودخل في الدين لاحقاً بطريقة ما، وليس موجوداً في أصل الدين. وأكثر الخرافات دخلت في المجتمع منتقلة من الأديان الباطلة. وهناك خرافات أخرى أوجدها أناس مع مرور الزمن، مثل خرافة عدم الشعور بالعثيان في السفر بالخالفة إذا شرب الإنسان البنزين.

تمييز الخرافة من البدعة:

نلاحظ أن هناك اختلاطاً بين البدعة والخرافة. فنلخص الأمور المتشابهة والمتفارقة بينهما في ثلاثة أقسام: أولاً: إن جميع البدع لها مظهر ديني، بينما بعض الخرافات لها علاقة بالحياة اليومية، فمثلاً ربط الخرق على الأضرحة بدعة وخرافة، ولها مظهر ديني. بينما خرافة «أن الصبي إذا ولد في الشهر السابع من الحمل يعيش، أما الذي ولد في الشهر الثامن يتوفى» فهي خرافة ليست دينية.

(١٩) ابن هشام: السيرة النبوية، بيروت ١٤٠٨/١٩٨٧، المجلد ١، ص ٧٩-٨٥.

(٢٠) البخاري: كتاب العلم رقم الحديث ١١٠، النووي: رياض الصالحين، رقم الحديث ١٣٧٨.

(٢١) للمعلومات الإضافية انظر: Yaşar Kandemir, Mevzu Hadisler, Ankara 1980, s. 187-195.

ثانياً: هناك بدع تندرج تحت اسم الخرافة، وهناك عكس ذلك. فالبدع الحسنة لا تعدّ خرافات، أما البدع السيئة فهي خرافات. فعجارة المآذن وقيام الأذان فيها تعتبر من البدع الحسنة، وكذلك صلاة التراويح جماعة عشرين ركعة، فهذه الأمور لا تندرج تحت اسم الخرافة. وفي مقابل ذلك الاعتقاد بظهور الشبح من القبور، وعملية استدعاء الأرواح بدعة وخرافة.

ثالثاً: البدع عمل يخالف السنة الشريفة: وبهذا المعنى يكون وقت ظهور البدع بعد الإسلام، وأما الخرافات فقد ترجع إلى العصور القديمة. وبما أن الخرافات معتقدات باطلة فقد بدأت تظهر بعد سيدنا آدم عليه السلام بتحريف الأديان.

الخرافة والدين:

لقد ادعى بعض الناس - سلفاً وخلفاً - أن بعض الأمور الدينية خرافات. فالقرآن الكريم بيّن هذه النقطة نقلاً عما قاله المشركون: ﴿وَإِذَا تَنَالَىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ نَشَاءُ لَأُفَكِّنَا وَإِنَّا لَآلَٰهَ إِلَّا ٱسْتَفْزِزُ الْآؤُلِيَٰتِ ﴿٣١﴾﴾ [سورة الأنفال: ٣١] فعُدّ المشركون أن ما ذُكر في القرآن مجرد خرافات. وكذلك قالوا عن روايات المعجزات^(٣١).

وبعض الماديين والوضعيين الذين لا يرون مصدراً للعلم إلا التجربة يجعلون جميع ما يتعلق بالدين خرافات. ويحسبون ما أخبر به القرآن والسنة من الغيبات غير حقيقي. ويرفضون وجود الروح الذي هو ما وراء الجسد بسبب عدم قبولهم ما هو غير مادي. فالعبادات والاستعانة بالله وربط الأخلاقيات بالشواب والعقاب ليس إلا خرافات بالنسبة لهم. وتقوية موقف المتدينين ضد مفهوم عد الدين خرافة بأكمله ضروري. ولا بد من تمييز معلومات لتفريق أصل الدين عن الخرافات، وإلا فسوف يبقى الدين بأكمله تحت تهمة الخرافات. ويمكننا أن نذكر في مسألة الدين والخرافة أربعة اتجاهات:

الرأي الأول: هم الذين يعدون كل المعاملات التي يعملها الناس مستندة إلى الدين. فهؤلاء يفرطون في توسيع إطار الدين، ويعدون جميع ما له مظهر ديني من الدين. ونرى الذين يهاجمون الدين - بالإشارة إلى ما هو ليس من الدين في الأصل -، فيشتبه عليهم الدين والخرافة. فمثلاً يرون ضرب النساء من الدين، فيحاربون الدين من خلال هذه الأمور. وفعلمهم هذا أكثره عن جهالة.

الرأي الثاني: هم الذين يعرفون الإسلام بأنه دين العقل، ويعدون ما يعارض عقلم خرافات. والجهود التي كيفت الإسلام بمفهوم العصر الحديث جاءت ببعض التطرفات الفكرية والعملية، مثل إنكار المعجزات والكرامات وما شابه ذلك. وكذلك إنكار الشفاعة، وعدم وجوب الصلاة إذا كانت تمنع الوظيفة، وجعل

(٢٢) الأتعام ٢٥١٦، الأنفال ٣١٨، النحل ٢٤١١٦، المؤمنون ٨٣٢٢٣.

الصوم مضرًا ويخفف من طاقة العمل، وكذلك إنكار معراج النبي لأنه لا يعقل حدوثه...

الرأي الثالث: هم الذين يرون الدين كله خرافة. فبعض الملحدين يصفون المعتقدات الدينية والأعمال الدينية بالخرافة. ويعتقدون أن الدين أعمال خاصة ببعض الناس في القرون الماضية. فاعتماد الإنسان على غيره إنكار لنفسه. فالإنسان لديه قوة كافية بعقله لحل جميع المشكلات ومواجهتها. إذن فالإله والمَلَك والجن ليسوا إلا خرافات؛ لأن هذه الموجودات لا يمكننا أن نعرفها بالتجربة والمشاهدة. ومعلومات الإنسان تكون بالتجربة العلمية والمشاهدة الحسية، وما سوى ذلك خرافة بحتة.

الرأي الرابع: هم الذين يقولون بتفريق الدين عن الخرافات. وهؤلاء يستندون إلى الأدلة الشرعية، كالكتاب والسنة والإجماع والقياس، ويعدون ما سوى ذلك بدعة وخرافة. وهؤلاء هم الذين أفسطوا فاستقاموا، ولديهم قواعد يفرقون بها الأمور الدينية عن غيرها. وبهذا المعيار تميز البدع من الخرافات. ولكن لا بد من أن يكون هؤلاء من أهل العلم والتقوى، فلا عبرة لمن ليس له علم ديني في هذا المجال.

أسباب ظهور الخرافات:

١- المخاوف: يبحث بعض الناس عن مستندات مادية أو معنوية لتقليل مخاوفهم والتغلب عليها. وإذا لم يجدوا مستنداً مادياً يدخلون في البحث عن مستند معنوي، وإذا لم يكن شعورهم الديني قوياً فسيستندون إلى الخرافات. مثلاً: التصفير عندما يعبر المقبرة، ومراجعة العرافين لإزالة بعض مخاوفهم النفسية.

٢- الطموحات: يبحث الناس عن الأسباب التي تحقق طموحاتهم ومطالبهم. فإذا لم ينالوها بطريق عادي يرجعون للخرافات. مثلاً: ربط الخرق على الأضرحة لإنجاب الولد، أو تعليق تماثيل الولد. وكذلك زيارة القبور للشفاء.

٣- الإعجاب بالنفس: إن في فطرة بني آدم الإعجاب بالنفس أو الإعجاب بالعمل إلى حد أن الإنسان غيّر ما نزله سبحانه وتعالى من الأديان. فبعض أسباب تحريف الأديان يرجع إلى هذا الأمر. وقد ذكر الله تعالى هذا بقوله: ﴿ أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبُ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَتًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ ﴾ [سورة فاطر: ٨]، وكذلك كثير من الخرافات سببها العُجب.

عدد الخرافات:

تحديد عدد الخرافات صعب للغاية؛ لأن هناك أموراً قد يعدّها بعض الناس خرافة دون غيرهم. لقد ثبتت شؤون الديانة التركية - بعد بحث أجرته الإدارات المحلية للشؤون الدينية - أن في تركيا ١٣٨٠ خرافة. وبعد تصنيف الخرافات نجد ٣٣٥ منها متعلقة بالعائلة، ٣١٩ منها متعلقة بالجنائزات، ٢٧٢ منها متعلقة بالصحة، ٧٨ منها متعلقة بالمقابر، ٤٩ منها متعلقة بالخضر وإلياس، ٣٩ منها متعلقة بالخطوط، ١٧٠ منها

متعلقة بالعبادات، ١٧ منها متعلقة بالضيوف، ٩ منها متعلقة بالعرفاء والسحر، ٩ منها متعلقة بالجان، ٨ منها متعلقة بعاشوراء، ٧ منها متعلقة بالحلال والحرام، ٦ منها متعلقة بالأحجبة، ٢ منها متعلقة بكسوف الشمس.

هذه الأرقام تعطينا فكرة معينة عن الخرافات. وهناك تقييمات من نواحٍ عدة في المجلة التي تنشرها الشؤون الدينية التركية^(٢٣). ولكن لا بد من عدم التشاؤم من هذه الإحصائيات؛ لأن هذه المعتقدات لا يتبناها إلا أناس قليلون، ويتصاعد ترك هذه الخرافات بالتوازي مع كثرة التعلم. ومن ناحية أخرى لا بد ألا نتهاون أمام هذه الأرقام. ولإزالة هذه الأفكار لا بد من دراسة الأمر بجدية، ورفع ثقافة المجتمع ووعيه. وعليه فهذه الإحصائيات التي أجرتها شؤون الديانة التركية مفيدة جداً.

لا ينبغي لأحد أن يرى هذه المشكلة مشكلة الشرق فقط، إذ إننا نعرف - كما ذكرنا سابقاً - أن الخرافات لها جذور تاريخية قبل الإسلام. ونعرف أن في الغرب أيضاً خرافات كثيرة. فمثلاً يعدّ الرقم ١٣ أو ١٧ من الأرقام المشؤومة، ورأس الحمار حامياً من شرور الأشرار، والقطة السوداء سبباً للتشاؤم، وتغريد الغراب إشارة للفساد. وهذه الخرافات منتشرة في الغرب إلى اليوم^(٢٤).

النتيجة:

لقد بدأ نشر الدين وتطبيقه بعد إرسال النبي صلى الله عليه وسلم وتوظيف الله له. إذن فمجيء الدين وتطبيقه متلازمان. وذلك الأمر ليس مخصوصاً بالنبي صلى الله عليه وسلم فحسب، بل هو شأن جميع الأنبياء والمرسلين؛ لأن الدين ليس فيه خصوصية لأحد. كما ذُكر في الآية في حق النبي صلى الله عليه وسلم: ﴿فَأَسْتَفْتِرُكُمْ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كَمَا أَمَرْتُ﴾ [سورة هود: ١١٢، والشورى: ١٥]، وكذلك قيل لموسى عليه السلام: ﴿وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَنْبِيَاءِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأْمُرْ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَأُرِيكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ﴾ [سورة الأعراف: ١٤٥]. فهذه الآيات تبين أن جميع الأنبياء كانوا مكلفين بها أوتوا. فالأنبياء هم الذين جاؤوا بالدين وكانوا مخاطبين بما جاؤوا به. من هنا نقول: إن النبي صلى الله عليه وسلم كان أول من طبق الدين الذي جاء به. ولأنه اتصف بهذه الصفة، فقد وصفه القرآن الكريم بالأسوة الحسنة. فإذا النبي كان مخاطباً بالأوامر الإلهية مع منتسبيه. وفي الدين ليس هناك خصوصية لأحد، ومن ضمنهم النبي صلى الله عليه وسلم.

لقد حقق دوام هذا التطبيق للسنة في الجيلين الثاني والثالث خصوصية الاستقرار. فمدحُ النبي صلى الله عليه وسلم للأجيال الثلاثة فيه إشارة قوية إلى تحول السنة إلى المبادئ بأيدي هؤلاء، واستقرارها في المجتمع. ومن وجهة لعلم الاجتماع فالتنفيذ الناجح في التطبيق يكون باستدامته عبر أجيال عدة. وتركيز النبي صلى الله عليه وسلم على الأجيال الثلاثة كان لهذا السبب.

(٢٣) Diyanet Aylık Dergi, Haziran 2006

(٢٤) انظر: Bunlar da Batı'nın hurafeleri' <http://www.hurriyet.com.tr/bunlar-da-bati-nin-hurafeleri->

إن ظهور معاملات غير متوازنة بعد انتقال السنة إلى الحياة أمر لا بد منه؛ لأن من طبيعة الإنسان البحث بشكل دائم عن الأمور الجديدة، فيبحث دائماً عن دعم اجتماعي لما فعله، ليتقبله الناس، ولإشباع رغبات نفسه. وإذا كان هذا البحث يخالف أعمال النبي أو يجعله دون أثر فهو بدعة. وإذا كان يخالف العقل والمنطق أو محظوراً دينياً أو مضرراً للأفراد والمجتمع أو ليس له أية منفعة فهو خرافة.

والخرافات بما أنها ترجع إلى العصور القديمة، وتظهر خارجة عن النطاق الديني بشكل مباشر، فهي أوسع من مفهوم البدعة. فلذلك كافحت الأديان السماوية الخرافات القديمة والبدع الجديدة؛ لأن البدع والخرافات كأعشاب ضارة مضافة إلى الدين، وتُعرض على أنها من الدين.

وبهذه الخصوصية فالبدع والخرافات تُبعدُ منتسب الدين عن الدين. وهذا الاغتراب عن الدين يعني الابتعاد عن الدين الصحيح وفقدان أصالته. فإن التحريف في ديني اليهودية والنصرانية كان بسبب إدخال البدع والخرافات. وقصة السامري تعدّ من نهاذج بدع اليهود، إذ رأى قوماً يعبدون العجل فأحب أن يكون هذا التعبد فيهم أيضاً. وكذلك كتمان اليهود للتوراة في عهد النبي صلى الله عليه وسلم قد نعهده من بدعهم. ومن بدع المسيحيين أن يرفعوا شأن عيسى عليه السلام فوق مرتبة العبودية، وأن يُشيعوا الأمور المتعلقة بقتله، وأن يروا عيسى عليه السلام ابناً لله تعالى، وهذه الأمور أبعدت المسيحيين عن أصالة دينهم. وهذه الأشياء كان لها ضرر كبير على منتسبي الدين، ووضعت فاصلاً عريضاً بينهم وبين المنتسبين الحقيقيين للدين.

المصادر العربية:

- البغدادي، عبد القاهر: أصول الدين، إسطنبول ١٩٢٨.
- السهروردي، عبد القاهر: عوارف المعارف، دار الكتب العربي، بيروت ١٩٦٦.
- صبحي الصالح: منهل الواردين شرح رياض الصالحين، استنبول طبعة الباموك، ١٩٩٠.
- العجلوني: إسماعيل بن محمد، كشف الخفاء ومزيل الإلباس، بيروت ١٤٠٥\١٩٨٥.
- أمين، أحمد: فجر الإسلام، مكتبة النهضة المصرية، القاهرة من دون تاريخ.
- القاري، علي: ضوء المآلي على بدء الأمالي، إسطنبول ١٩٨٥.
- البيضاوي: أنوار التنزيل وأسرار التأويل، بيروت ٢٠٠١.
- ابن العربي، أبو بكر: العواصم من القواصم، الجزائر من دون تاريخ.
- النسفي، أبو المعين: التمهيد، أنقرة ٢٠٠٣.
- الرازي، فخر الدين: التفسير الكبير، إحياء التراث العربي بيروت من دون تاريخ.
- الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد: إحياء علوم الدين، دار الكتب العربي، بيروت من دون تاريخ.
- ابن هشام: السيرة النبوية، بيروت ١٤٠٨\١٩٨٧.
- السرهندي، الإمام الرباني أحمد فاروق: المكتوبات، دار الفضيلة، إسطنبول من دون تاريخ.
- القشيري، عبد الكريم: الرسالة، بيروت ١٤١٠\١٩٩٠.

- الإمام الماتريدي: تأويلات أهل السنة، بيروت ٢٠٠٤\١٤٢٥.
- كاشف الغطاء، محمد حسين: أصل الشيعة وأصولها مقارنة مع المذاهب الأربعة القاهرة، ١٩٥٨\١٣٧٧.
- الطوسي، نصر الدين: الرسالة في قواعد العقائد، بيروت ١٩٩٢\١٤١٣.
- الطوسي، نصر الدين: تجريد العقائد، الإسكندرية، ١٩٩٦.
- النووي: رياض الصالحين، إسطنبول ١٩٩٠.
- السيوطي: مفتاح الجنة في الاحتجاج بالسنة، المدينة ١٤٠٨.
- الزمخشري: الكشاف، المكتبة التوفيقية، القاهرة من دون تاريخ.

المراجع والمصادر الأجنبية:

- Aydın, Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, İstanbul 2006.
- Diyanet Aylık Dergi, Haziran 2006
- Kandemir, Yaşar, Mevzu Hadisler, Ankara 1980.
- Karadaş, Çağfer, Ana Hatlarıyla Kelam Tarihi, İstanbul 2015.
- _____, İslam'ın İnanç Yapısı, Bursa 2006.
- Sun'ullah Gaybî, Akâidnâme, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi, Bursa, no: 854/4, vr. 26-27.
- Uludağ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1991
- <http://www.hurriyet.com.tr/bunlar-da-bati-nin-hurafeleri-4708173> (13.03.2016; 22:04).